

Eesti kirjanduselu Ameerikas: Hellar Grabbi ja Ants Orase kirjavahetus 1962–1964

Marin Laak, Janika Kronberg*

Eesti pagulaste kultuuriline tegevus Teise maailmasõja järgsel ajal väärib jätkuvalt nii tunnustust kui ka uurimist. Kuidas üle maailma laiali paisatuna õnnestus ilma maa ja riigita elavana hoida rahvuslikku identiteeti sedavõrd tugevalt, et Eesti kodanikud välismaal said otsustavalt mõjutada vabariigi õigusjärgse iseseisvuse taastamist 1991. aastal, ligi viiskümmend aastat pärast kodumaalt lahkumist? Ülemaailmse eestikeelse kogukonna¹ kujundamisel on olnud silmapaiste roll kirjanduskultuuril ja paljudel sellega seotud tegevustel, raamatute kirjastamisest retseptiooni ja levitamiseni, mille korraldamine toimus valdavalt kirjavahetuste ja posti teel. Eesti Kirjandusmuuseumis hakkasid pagulaste arhiivid jõudma 1990. aastatel, nende läbitöötamisel on selgunud mitmeidki üha enam huvipakkuvaid teemasid, näiteks keerukas kompleks küsimusi pagulaste suhetest ja suhtlemisest kodumaaga.

Ants Orase (8.12.1900–21.12.1982) ja Hellar Grabbi (22.09.1929–28.07.2018) kirjavahetust võib pidada mõttevahetuseks kahe kirjandushiiglase vahel,² kelle ülemaailmne tegevus eesti kirjanduselu alalhoidmisel paguluses pärast Teist maailmasõda alles ootab uurimist. Nagu mitmete teiste pagulaskirjanduse juhtfiguuride puhul, oli ka Orase ja Grabbi kirjavahetus sisuline ja tõsine vestlus, mitte pelgalt kirjanduslik asjaajamine. Kontaktide alguse aegu Ameerikas 1955. aastal või varemgi oli Grabbi 26-aastane. Ants Oras oli sel ajal Florida ülikooli inglise kirjanduse professor. Põgenenud Eestist 1943. aasta aprillis Helsingisse, oli ta jõudnud oma akadeemilise elu kõrgaega. Kodumaalt lahkudes oli tal oma erialal tuntud nimi ja kaalukas elutöö ette näidata: „1930. aastatel kujunes Ants Orasest eesti erudeeritumaid ja poleemilisemaid kriitikuid, kes kaitses noori „Arbujate“ luuletajaid ning sattus vastuollu mitmete vanemate kriitikute ja kirjanikega. Eesti kirjanduse arvustamise kõrval tutvustas Oras pidevalt inglise kaasaegset kirjandust ja selle uurimist, avaldades asjakohaseid artikleid ka Soome erialajakirjades. Väga kiire ja viljaka tõlkijana vahendas ta peamiselt värsdraamasid ja luulet inglise, soome, prantsuse ja vene keelest. Tema tõlgetest jõudsid ilmuda Shakespeare'i näidendid ja sonetid, Molière'i komöödiad, Puškini, Byroni, Elioti, Mannineni, Leino jt. luuletused.“³ Kui Hellar Grabbi lahkus Eestist noorukina ja lõpetas põgenikuna Saksamaal Geislingeni Eesti Gümnaasiumi, siis Oras oli olnud juba Tartu Ülikoolis inglise filoloogia professor. Esimestel eksiliaar aastatel oli ta töötanud lühiajaliselt Inglise saatkonnas Stockholmis, seejärel Cambridge'i ja Oxfordi ülikoolis Inglismaal. 1949. aastal kutsuti Ants Oras inglise kirjanduse professoriks Gainesville'i Florida ülikooli, kus ta töötas 1972. aastal pensioneerumiseni. Oras oli ka Eesti PEN-klubi üks asutajaid 1928 ja selle tegevuse taaselustajaid paguluses. Siinne Orase elulooline taust ei oleks vajalik, kui tema kirjades Grabbiga ei põrkuks kahe põlvkonna sedavõrd erinev Eesti kirjanduslik elukogemus.

Sarnaselt Ivar Ivaskiga, kes oli akadeemilise kõrghariduse saanud vabas Läänes ning kelle

* Marin Laak (1964), vanemteadur, Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, marin.laak@kirmus.ee; Janika Kronberg (1963), kirjandusloolane, janika@looming.ee.

¹ B. Anderson. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso, 1991 [1983].

² Monumentaalteoses „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ (toim. P. Kruuspere. *Collegium litterarum* 9. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2008, 824 lk.) räägitakse peatükis „Hiiglased laulavad“ Bernard Kangrost, Karl Ristikivist ja Kalju Lepikust luuletajatena (lk. 420–498).

³ S. Olesk. Kaks rahvusvahelist eestlast Ameerikas. – Akadeemia kirjades. Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981. Koost. ja kommenteerinud S. Olesk, toim. K. Pruul, eessõna A. Ivask. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997, lk. 11–12; Vt. ka Anne Lange monograafia „Ants Oras“ (Tartu: Ilmamaa, 2004, 493 lk.).

Külas Enn ja Helga Nõu kodus Uppsalas, vasakult Irja Grabbi, Hellar Grabbi ja Helga Nõu, 13.10.1968. EKM EKLA, D-216: 101

kriitika alal“, siis viimasega samaelalise Grabbiga suhtlemisel jääb esialgu peale dotseerivam toon, eriti siis, kui professor Oras jagab noorele kolleegile teadmisi, mis tema oma põlvkonna jaoks oleksid olnud kindlasti liigsed. Põlvkondlik vahe tuleb ilmekalt esile lahkarvamustes 1930. aastate niinimetatud eluläheduslike autorite, eelkõige August Jakobsoni ja Juhan Sütiste loomingu hindamisel.

Avaldamiseks valitud kirjavahetus algab 1930. aastate kirjanduskriitikat läbinud eluläheduse aruteluga, mille kajad kostavad läbi Ants Orase esseistikakogumiku „Laiemasse ringi“ (1961) mitmest artiklist. Tä hindab kõrgelt Gustav Suitsu ja Marie Underi luules avalduvat vaimset kirge ja kompromissitust, eetilist selgroogu, emotsionaalset ja intellektuaalset pinget. Sama näeb Oras ka Betti Alveri ja Heiti Talviku luules, mille taustal annab eluläheduslaste liikumisele karmi hinnangu juba 1944. aastal Eesti Loomingus avaldatud tagasivaates: „Kahekümnendate aastate teisel poolel tekkis Eestis tugev realistlik suund, n.n. „elulähedus“, mis oli omandand palju impulsse prantsuse ja vene naturalismilt, m. s. eriti Zola'lt. See tahtis osalt olla vaeste kihtide, proletariaadi eest võitleja, kuid taotlemata sügavat inimlikku arusaamist, millega neid kahte vahel oli osand kujutada Tammsaare. Selle voolu tüüpilisim esindaja oli „Vaeste patuste alevi“ autor August Jakobson. Selle kirjaniku robustne talent ei suutnud kahjuks tasa teha uue voolu tüüpilisi ebakohti [– – –]. Tugev annus stereotüüpset sotsiaalset protesti, viletsuse ja haiguste ülepaistet esitamine, kiindumus toorestesse efektidesse ja tooresse meelelaadi avaldusid pikas romaanisarjade reas, mille suund viis üsna kaugele kõigest sellest, mida oli püüelnud „Noor-Eesti“ võrratult vaimsem generatsioon. See kujunes taltsutamatuks kallaletungiks pea kõigele hapramale, peenemale ja sügavamale meie rahva hingelaadis või – parimal juhul selle ignoreerimiseks. Meie tööliste ja talupoja küllalt peenekoelist hinge püüdsid see autor ja ta kaaslasel algul vaistuliselt, hiljem teadlikult viia idapoolse hiigelriigi „proletaarse“ standardhingeelu nimetaja alla. Selle suuna teostamisel ilmnesid vaimne lamedustumine ja jõhkrustumine, mille tegelikke tulemusi nägime selgesti neli aastat tagasi.“⁵ Seega oli elulähedus mõistena tunduvalt mitmekihilisem, kui Grabbi noorema kolleegina seda võinukski tajuda.

Kuigi Oras nimetab oma kirjas Grabbile eluläheduslastena vaid kolme nime – August Jakobsoni, Mihkel Jürnat ja Oskar Urgartit –, oli see ring siiski laiem. Liikumise konkreetseks alguspunktiks on jäänud kirjanduslukku 1929. aasta lõpust 1930. aasta kevadeni ilmunud ajaleht Kirjanduslik Orbiit,⁶ mille ümber oli koondunud aktiivseid nooremaid filolooge, kirjanikke ja kriitikuid; aga ka vanema põlvkonna, ent „siurupiitlaste“ ringist kõrvale jäänud literaate. Peale eespool nimetatud kolme võtsid Kirjanduslikus Orbiidis ning koguteoses „Põhjakaar“ (1932) sõna veel Albert Kivikas,

haritus eesti kirjandusloos kogunes kirjavahetustest vanemate eesti pagulaskirjanikega, eeskätt Bernard Kangroga,⁴ oli kirjavahetus Orasega ka Hellar Grabbi jaoks „akadeemiaks“. Huvitav on jälgida, kuidas nii mõnedki Orasega kirjavahetuses arutatud küsimused selginevad Grabbi arvustustes hiljem või isegi kirjavahetusega samal ajal. Eriti puudutab see arbutjate Kersti Merilaasi ja August Sanga Nõukogude Eestis 1960. aastatel ilmunud luulet. Kui Oras nimetab veljestolast Ivar Ivaskit „veli-kaaslõviks

⁴ Vt. M. Hollo. Valgete ööde peegeldus. Ivar Ivaski ja Bernard Kangro dialoog kirjades. – Tuna 2020, nr. 3, lk. 120–139 ja A. Sakova, M. Laak. Situating oneself within Estonian language and world literature. Ivar Ivask's relational ways of self-understanding. – Folklore 2020, No. 79, lk. 71–90. https://doi.org/10.7592/FEJF2020.79.sakova_laak.

⁵ A. Oras. Teelahkmed. – Laiemasse ringi. Uppsala: Vaba Eesti, 1961, lk. 130.

⁶ Kirjanduslik Orbiit ilmus kaks korda kuus, kokku 7 numbrit, 21. detsembrist 1929 kuni 19. aprillini 1930, vastutav toimetaja oli Alfred Suik.

Konverentsil New Yorgis 1963. a. Vasakult: Ivar Grünthal, Aime Martinson, Hellar Grabbi, Ruth Tulving, Endel Tulving, Evi Vellenuurme ja Viktor Kõressaar. EKM EKLA, A-241: 175.

Aleksander Aspel, Ants Oras, Daniel Palgi, Johannes Schütz (= Juhan Sütiste); neid toetasid vanematest kirjanikest Mait Metsanurk ja Hugo Raudsepp, folklorist Oskar Loorits ning keeleteadlased Julius Mägiste ja Johannes Silvet. Nende aastate elulähedusliikumise taustana on näinud Erna Siirak kümnendivahetuse majanduskriisi, mis teravdas kohaliku, Eesti ainestiku ja kaasaegse elu varjukülgede kujutamise vajadust.⁷ Esialgu puhtesteetilise programmiga kirjanduslikule areenile ilmunud uue kirjanikepõlvkonna tegevuse varjust kasvas välja „ametliku“ rahvusliku ja positiivse kirjanduse nõudega esinev uus organisatsioon Eesti Rahvuskirjanike Ühing, mille 13 avalikkuses peaaegu tundmatut liiget ründasid agressiivselt Eesti Kirjanikkude Liidus seni rõhutatud kirjanike loomingulise vabaduse põhimõtet.⁸ Alates Kirjandusliku Orbiidi aegadest kuni 1930. aastate lõpuni ilmus eluläheduse teemal märkimisväärne hulk artikleid, milles püüti selgitada elu, kunsti ja kriitika vahekordi.⁹ Just sellelt pinnalt kasvas välja ka elulähedusele vastanduv „vaimulähedus“ toonaste noorte arbuajate Heiti Talviku, Betti Alveri, August Sanga jt. luules, mida püüab oma kirjas noorele kolleegile Grabbile selgitada ka Oras.¹⁰

Võib oletada, et Ants Orase ja Hellar Grabbi kirjavahetus algas varem, kui on dateeritud esimene säilinud kiri arhiivis 12. aprillil 1955: „V. a. härra Grabbi, Kirjutate teile suure rutuga mitmei tungiva toimetuse vahetäht. Jah, „Vaba Eestit“ olen lugenud huviga, ning lisangi juurde „Soovituse“. Hää, et te seda isegi nii agaralt ajate. Jõudu teile!“¹¹ Kirjale lisatud soovitusel tervitab Oras noorema haritlaskonna vaimset aktiivsust ja indu, mis toob meelde „vanad hääd Tartu ajad, kus vaade pörkus vaatega ja sedaviisi kujunesid seisukohad“.¹² Ka järgnevas kirjavahetuses on lünki, kuid võib oletada vanade-noorte teema jätkumist. Siin avaldatud kirjades võiks pidada põlvkondlikult kõige pörkuvamaks suhtumist Nõukogude Eestis avaldanud autoritesse, eriti 1960ndate eakaaslaste ja nooremate loomingusse, mida nii Grabbi kui ka Ivask asuvad oma ajakirjades – Books Abroad ja Mana – vahendama.¹³

Põlvkondlikest erinevustest ja eriarvamustest hoolimata säilis kirjades vastastikune austus. Meie jaoks veelgi olulisem on nende kirjade kaudu avanev kahe eesti kirjanduskriitika suurkuju Ants

⁷ E. Siirak. Kirjanduselu piirjooni 1929–1934. – Eesti kirjanduse ajalugu. IV köide, 2. raamat. Toim. M. Kalda, H. Peep, H. Puhvel, E. Sögel, A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, lk. 10–12.

⁸ Vt. K. Raid. EKLi tegevus 1930–1940. – K. Raid. Loomise lugu. Eesti aeg: Eesti Kirjanikkude Liit 1922–1940. Toim. T. Haug. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit, 2002, lk. 100–102.

⁹ A. Orase vastus Kirjandusliku Orbiidi ankeedile „Millises suunas peaks arenema meie noorpõlve kirjandus oma elutundelt, ilmavaatelt ja vormilt“ on ilmunud 1. nov. 1930.

¹⁰ Vaimuläheduse kui vastandmõiste sõnastajaks oli selleaegne Loomingu peatoimetaja, Tartu Ülikooli stilistika ja esteetika õppejõud Johannes Semper artiklis „Elulähedusest ja vaimulähedusest“ (Looming 1931, nr. 4), mis leiab viitamist ka kirjavahetuses.

¹¹ A. Oras 12. aprillil 1955 H. Grabbile. EKM EKLA, f. 413, m. 14: 5, l. 1/1.

¹² Samas, l. 1/2.

¹³ Viimaste aastate üks tõsisem sissevaade akadeemiliste noorte diskussioonidesse sel teemal leidub Tiina Ann Kirsi artiklis „Suhtlejad ja võitlejad. Eestluse tuleviku problemaatika 1976. aasta Pocono seminari näitel“ (ilm. Adressaadi dünaamika, kirjanduse pingeväljad. Koost. L. Kurvet-Käosaar, M. Laak. Studia litteraria Estonica 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 260–298).

Orase ja Hellar Grabbi, ent üldistatult ka kogu akadeemilise pagulaskonna pühendunud, uskumatult intensiivne ja viljakas tegevus eesti rahvuskultuuri säilimise ja arendamise nimel paguluses, eemal emakeelsest kultuuriruumist. Raamatusse „Laiemasse ringi“ (1961) koondatud Orase käsitlused Marie Underist, Gustav Suitsust, Friedebert Tuglasest, Betti Alverist, Heiti Talvikust, Karl August Hindreyst ja Uku Masingust kuuluvad eestikeelse esseistika tippu, kuigi sündisid akadeemiliste ülesannete kõrval nagu ka tema meisterlikud tõlked. Eesti kultuuri jaoks paguluses tehtud töö näib toimuvat lausa ebareaalse tempo ja tulemustega. Näiteks selgub, et Imant Rebane on kavandanud kirjastuses Vaba Eesti uue raamatusarja väljaandmist, sealjuures pidades reaalseks, et Ants Orase tõlgitud Shakespeare'i tragöödiate kaks köidet ilmuvad juba sama aasta lõpus. Enne seda on aga veel kavas välja anda 20 noorema põlvkonna autori luule, proosa ja esseede kogumik „tähistamaks 20. aastat eesti kirjandust eksiilis, näi[d]ates, et uut verd voolab kohati verevaeseks jäänud ja ka lubjastund soontesse“ (H. Grabbi 19. aprillil 1964 A. Orasele).

Lõunarannikul elava Orase kirjanduslikud mõttevahetused ja asjaajamine nii Grabbi kui ka teiste akadeemiliste eestlastega Ameerikas toimusid peamiselt posti teel. Vahemaad olid pikad mitte ainult teiste pagulaskirjanduse keskustega Rootsis ja Kanadas, vaid ka Ameerika sisesealt ja mitmelgi korral kurdab Oras ka kirjades Grabbile oma Florida üksildust ja vajaliku info puudumist. Seda üllatavam on, kuidas ta püüab kursis olla Nõukogude Eesti kirjanduselus ja -teaduses toimuvaga, näiteks tuleb kirjavahetuses Ivaskiga kõne alla Keele ja Kirjanduse ning Loomingu tellimine. Ameerika akadeemiliste eestlaste üheks kokkusaamise võimaluseks olid suuremad kongressid, ka avaldatud kirjavahetuses näeme Grabbi organiseeritavat katset kohtuda MLA kongressi ajal Washingtonis tema kodus. Oras tookord MLA kongressile ei jõudnudki, kuid kohtumine teiste akadeemiliste eestlaste vahel siiski toimus.

Tallinnas sõjaväelase perekonnas sündinud Hellar Grabbi, kriitiku, publitsisti ja kirjastaja vaieldamatult suurimaks teoks on olnud Ivar Grünthali 1957. aastal asutatud Mana toimetamine ja väljaandmine aastatel 1965–1999. Pagulaste ülemaailmselt leviva ajakirja toimetamine käis Washingtonis ja selle peatoimetaja oli 34 aastat Grabbi kuni ajakirja sulgemiseni 1999. Grabbi oli pikemat aega ka Eesti Üliõpilaskonna Vilistlaskonna esimees USA-s, Eesti PEN-klubi liige ja Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi¹⁴ sekretär – tema mitmekülgne pärand on Eestis tuntud¹⁵ ega vaja arvatavasti pikemat tutvustust. Küll aga väärib jäädvustamist Grabbi arhiivi jõudmine Eesti Kirjandusmuuseumisse, mida meenutab käesoleva artikli üks autoreid Janika Kronberg.

Mu esimene kohtumine ajakirja Mana toimetaja Hellar Grabbiga toimus võrdlemisi hilja ning see on täpselt dokumenteeritud pühendusega raamatus „Vabal häälel“ 6. detsembril 1997, mil Tartu Kirjanduse Majas toimus selle esitlus autori kutsutud esindusliku kirjarahva ja sõprade hulga kohalolul. Olen sellest ühes mälestustekimbus varem kirjutanud,¹⁶ kuid ei raatsi siin kordamata jätta seda kohtumist võrtsitanud seika. Oli käre külm ja Tartu Kirjanduse Maja tasakaalustamata keskküttega külastaja kolm välisseina ei pidanud hästi sooja, mõnigi seal peatunu oli sellistel puhkedel nautinud ahju kütmist, ent toas oli ka elektriradiaator. Paraku toimus just esitlusele eelneval ööl elektrikatkestus ning Hellaril polnud ka mobiiltelefoni, mille abil saanuks mulle probleemist märku anda. Nii andis meie tutvuse esimene öö Hellarile kui oma isalt päritud sõjaväelaslikule tüübile põhjust korralikuks käratamiseks, ent samas leidis ta kohe ka leevendava seletuse: sellise vastuvõtu korraldas talle KGB, kes selles majas oli nõukogude ajal peremehetsenud.

Järgnevatel aastatel toimus neid kohtumisi Tartus või Tallinnas vist peaaegu iga kord, kui Hellar kas üksi või koos abikaasa Irjaga Eestit külastas. Paaril korral olin kutsutud ka omaaegse eesti pagulaste noorema põlvkonna väljaande Vaba Eesti kokkusaamistele Tallinnas, millest aimasin, et osavõtjate sooviks oli lasta end põlistada ligikaudu sarnase raamatu eeskujul, nagu seda oli mu „Tiibhobu märgi all“ Eesti Kirjanike Kooperatiivi ajaloost.¹⁷ Hellar Grabbi ise suhtus sellesse idees-

¹⁴ Vt. J. Kronberg. Mis oli ÜEKS? – Tuna 2010, nr. 1, lk. 130–135.

¹⁵ Ajakirjas Tuna on avaldatud H. Grabbi kaastöid mitmeski numbris: 2005, nr. 1 ja 4; 2007, nr. 7, 2008, nr. 1.

¹⁶ Vt. Ameerika sidemees. Meenutusi Hellar Grabbist. – Looming 2019, nr. 2, lk. 274–283. Autoriteks veel P.-E. Rummo, V. Härm, P. Ilus ja A. Merilai.

¹⁷ J. Kronberg. Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2002.

se skeptiliselt ning hoopis parimal viisil sai see teoks Grabbi enda ning Ivo Iliste, Vahur Linnuste ja Peeter Tõnuse (projektijuht) koostatud monumentaalses koguteoses „Vaba Eesti tähistel. Valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948–64“ (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000).

Meie suhtlemine üle Atlandi toimus telefoni teel, aga Grabbi peamiseks ja eelistatud sidevahendiks oli kuni viimase ajani faks. Mis oli ka mõistetav, kui oli tegemist täpsust nõudvate tsitaatide-viidete või tekstiparandustega. Millalgi hilissuvel 2003 sain temalt algul telefoni teel, siis aga kõigi formaalsuste täitmiseks vajalike paberitega üsna ootamatu kutse Ameerikasse, ehk siis üsna samasugusel kombel või ettekäändel, nagu tema algatusel olid alates 1960. aastate algusest Rootsist Ameerikas käinud Ivar Grünthal, Ilmar Laaban, Kalju Lepik, Karl Ristikivi ja paljud teised, Eesti taasiseseisvumise järel midugi üha rohkem kultuuritegelasi ja poliitikuid ka kodumaalt. Kui Ivar Grünthal on kusagil nimetanud Grabbit eesti noorema sugupõlve halliks eminentsiks USA-s, siis nüüd kogesin selle kujundliku väite paikapidavust parimas mõttes. Kõik sõidud, majutused ja kohtumised toimusid ning oma sõidukulude katmise lunastasin New Yorgi Eesti Majas toimunud traditsioonilisel Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli aastapäevaaktusel.

Kuigi mu „turnee“ novembri lõpus, detsembri algul piirdus New Yorgi ja Washingtoni ning selle külje all asuva Grabbide kodulinna Alexandriaga, mille vahele õnneliku juhuse tõttu sattus ka Lakewoodis asuva Eesti Arhiivi Ühendriikides külastamine, tabasin end mitmel korral 40 aastat varem neis paigus reisunud Mana asutaja ja esimese toimetaja Ivar Grünthali jälgedes. Eriti ilmsiks sai see siis, kui Grabbide külalislahkes kodus pani peremees mind sorteerima oma arhiivi, milles ühe esimese asjana jäid silma Grünthali kirjad ning nende hulgas seni ilmutama jäänud luuletükkidel „Mees vanast maailmast“. Ilmselt oli Grabbide kutse tagamõtteks kasutada mind „arhiivimuulana“ ja seda aimates olin sõidu eelõhtul ostnud suurima kohvri, mida Tartus saada oli. Tagasilennul oli see kaalu lubatavuse piiril pungil täis kirjavahetusi ja käsikirju. Kõigest ei raatsinud Hellar siis veel loobuda, sest töös ja kavas oli mälestuslike esseede sarja kirjutamine, millest kirjastuses Ilmamaa lõpuks ilmiski neli köidet: „Vabariigi laps“ (2008), „Seitse retke isamaale“ (2010), „Seisata, aeg!“ (2012) ja „Neli presidenti“ (2014). Ilmselt aitas see esinduslik sari kaasa, et 2012. aastal sai Hellar Grabbide Eesti Vabariigi kultuuripreemia elutöö eest.

Viimast korda Grabbisid külastades ühendasin selle kutsega Kanada Eesti Metsaülikooli augustis 2015. Hellar oli siis juba kodust ära läheduses asuvas pansionaadis, kus Hellari abikaasa Irjaga käisime teda vaatamas. Mu kohuseks oli siis kogu Hellari kodune arhiiv üle vaadata ning sorteerida ja pakkida see Eesti Kirjandusmuuseumi saatmiseks. Võrreldes mõne arhiiviga Rootsis, mille transportimise juures olen olnud (Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Bernard Kangro, Valev Uibopuu, Adson-Under), ei saanud kogus tervikuna olla kuigi mahukas, ehkki veidi varem Grabbide juures käinud Mart Orava soovitusel uurisin läbi ka paberikorvi Hellari kabinetis. Pakkisin kogu arhiiviväärtusliku materjali 15–20 pappkasti ja nummerdasin alates tähtsuse järjekorrast: dokumendid, kirjavahetus, käsikirjad, eriküsimuslikud mapid ja lõpuks valik väikerükiseid ja raamatuid, mille hulgas oli rohkesti pühendustega või ka mitmes võorkeeles Eesti-ainelisi trükiseid. Saadetise kodumaale toimetamise küsimus lahenes, sest parasjagu oli teele minemas konteiner Hellari poja Indrek Grabbide pere varaga ning sügisel jõudis kõik Tartusse Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi.

Mis on selle arhiivi sisu? Piirdugem siinkohal kirjavahetustega. Praeguseks on Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaasis ELLEN <http://galerii.kirmus.ee:8888/ellen> korraldatud ja kirjeldatud kirjavahetus ligi 600 isiku ja institutsiooniga üle maailma, mis temaatiliselt ulatub nii Mana ja Vaba Eestiga seotud ning muudest kirjandusküsimustest kuni üldkultuuriliste ja -poliitiliste küsimuste ja aruteludeni. Enamasti on need ühepoolsed, Grabbide enese kirju või kirjakoopiaid sisaldab arhiiv vaid 145 adressaadile. Otsustades niisiis vaid Grabbide arhiivis sisalduvate kirjade järgi, on mahukaimad Mana kaastoimetajate või esindajatega seotud kirjavahetused: Bostonis elanud Paul Reetsiga (221 kirja), Rootsis elanud ja Mana esindanud Enn ja Helga Nõuga (212 kirja) ning Mana esimese toimetaja Ivar Grünthaliga (148 kirja), neile järgnevad kirjandusprofessor Ivar Ivask 147 kirjaga ning Walesis ja Hispaanias elanud Einar Sanden 108 kirjaga. Rõhutamist väärib ka Grabbide kirjavahetus Los Angeleses elanud omapärase, ent erakliku loomuga Frieda Drewerkiga (kirjanikunimega Reed Morn, 29 kirja), kelle käsikirjad ja kirjavahetused jõudsid tänu Grabbide perekonnale Eesti Kirjandusmuuseumi juba varem ning olid Rutt Hinrikuse monograafilise artikli olulised allikad.¹⁸ Kuna Grabbide esindas USA-s ka väljaannet Vaba Eesti ja suhtles samanimelise kirjastuse omaniku

¹⁸ Vt. R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde. – R. Hinrikus. Kahe vahel. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2016, lk. 88.

Imant Rebasega (91 kirja), on üsna mahukas ka kirjavahetus teiste Vaba Eesti poolehoidjate ja autoritega, nagu Vahur Linnuste, Lauri ja Vootele Vaska jmt. Erilist tähelepanu väärib aga kaks kirjanikke gruppi: esiteks need Ameerika mandril asunud luuletajad, keda Grabbi ise Mana egiidi all välja andis või kelle eest ta seisis, nt. Urve Karuks, Jyri Kork, Eduard Krants, Tiit Lehtmets ja Peeter Ilus. Ning viimaks, ent samas äärmiselt oluline kahe Eesti vahel sillaehitaja mainega Grabbi jaoks olid tema suhted kodumaa luuletajate ning literaatidega, olenemata nende poliitilisest mainest või hoiakust. Nii sisaldab Grabbi arhiiv 64 Jaan Kaplinski, 61 Vladimir Beekmani, 53 Jaak Rähesoo, 31 Uno Lahe ning 16 Paul-Eerik Rummo kirja. Viimastest on Grabbi eluajal ning tema kaasabil trüki jõudnud kirjavahetused aastaist 1963–1967 Andres ja Alice Ehiniga¹⁹ (koos H. Grabbi eessõnaga „Andres Ehinaga kodusilda rajamas“) ja kirjavahetus Jaan Kaplinskiga.²⁰ Lisada tuleks, et Grabbi arhiivil põhineb ka Jaan Kaplinski aastal 1958 kirjutatud varajase luuletsükli „Valgusepühad“ esmapublikatsioon koos seda inspireerinud Karl Ristikivi luuletsükliga „Maa ja rahvas“.²¹ Kodumaal elanud kirjanikest hindas Grabbi kõrgelt Nikolai Baturinit, kellega vahetu kontakt oli küll harv, ent vähesed kirjad ja muu arhiivis leiduv materjal kõnelevad Grabbi huvist tutvustada Baturini loomingut laiemalt ja leida sellele tõlkija ja kirjastaja.

Hellar Grabbi maine sillaehitajana, sidemete loojana kahe Eesti vahel on üldtuntud, ent ka ambivalentne, sest mitte alati paguluses seda ei tunnustatud. Aga kui alates 1958. aasta algul ilmunud Mana 2. numbrist seisab Hellar Grabbi nimi ajakirja peaesindajana USA-s, siis võime temas näha ajakirja asutaja ja esimese toimetaja Ivar Grünthali idee teostajat ja arendajat. Sest tegi ta ju seda, mis programmiselt seisab kirjas ajakirja 1957. aastal ilmunud esimese numbriga saatesõnas, ehk siis märgata seda „tohutut vabaduse ja valguse igatsust, mis okupeeritud Eestist meieni püüab hingata“, näha ja hinnata eesti kirjandust ühtsena, vahet tegemata, kummal pool eesriiet see on loodud.²² Seitse aastat hiljem esimese kohtumise järel Grabbiga on Grünthal kirja pannud järgmise iseloomustuse: „Asjaolu, et ta tagurlike nähtuste suhtes vägagi kriitiline võib olla, ei ole sugugi kõigutand tema usku eestluse elujõusse. Tal on teravat silma olnud täheldamiseks värvilaike kuni 1957–58 üksluiselt hallina venind N. Eesti luulekangas. Iga pisemgi positiivsem varjund on rõõmustand ta pilku ja voltind silmanurki heatahtlikesse naerukurdudesse. Kui Grabbi on ruumiliselt mõtlev moodne kriitik, siis seda just sellepärast, et tal on võimet ja püsivust eesti vaimukultuuri tõstatamiseks terviklikku panoraami, kus eesti keel on kooshoidvaks põhjaks ja mille ees seisest poliitilised ja geograafilised erinevused lõhestavad pealtvaatajaid, mitte aga lõuendit. Ma oletan, et see kontinuiteedi taju läbi ajutiste muutuste on Grabbi mõtteid liikuma pannud, hoidnud teda kui kriitikut tagasi ühepäevajäreldusist. Ta on sünteetik, süstemaatik ja oma prognoosides, mis tulenevad põhjalikest vaatlusist, uljasti optimistlik.“²³

Samasugust hoiakut, eesti vaimukultuuri nägemist terviklikus panoraamis, väärtuste nägemist eesti kirjanduse lõuendis, hoolimata sellest, kummal pool raudset eesriiet see on loodud, ilmutab ka publitseeritav katkend kirjavahetusest Hellar Grabbi ja paguluses kodumaa uudiskirjandust üsna tõrksalt hinnanud Ants Orase vahel.

Siin avaldatud üheksa kirja leiduvad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Ants Orase ja Hellar Grabbi personaalkogudes. Oraselt on säilinud 26 kirja Grabbile (22. IV 1955–11. X 1979; f. 413, m. 14: 5 ja m. 3: 16) ning Grabbilt 22 kirja Orasele (16.12.1962–29.08.1979; f. 237, m. 10: 20).

Kirjavahetusest on valitud avaldamiseks järjestikused kirjad aastatest 1962–1964, kaduma on läinud arvatavasti mitmed kirjad 1963. aastast. Kirjad on avaldatud kärbeteta, vaikimisi on parandatud Grabbi kirjutusmasina põhjustatud tehnilised apsakad täpitahtedes, arusaadavuse huvides on lisatud interpunktsioonis puuduvaid komakohti. Grabbi tsiteeritud luuletused ei ole nii mõnigi kord täpsed, eriti värsi graafika osas, mida kommentaarides korrigeerida ei õnnestunud.

¹⁹ A. Merilai (koost.). Täiskui. Andres Ehin. *Studia litteraria Estonica* 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk. 79–149.

²⁰ S. Olesk (koost. ja komment.). *Sõprade kirjad on su poole teel. Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus 1965–1991. Litteraria* 26. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2013, 331 lk. Vt. ka S. Olesk. Mana tegijad ja taust. Hellar Grabbi viis kirja. – *Tuna* 2012, nr. 3, lk. 113–128.

²¹ K. Ristikivi / J. Kaplinski. *Maa ja rahvas. Valgusepühad*. Tallinn: EKSA, 2019.

²² Toimetus. Saateks. Mana 1957, nr. 1, lk. 1.

²³ I. Grünthal. Ameerika III. Mana 1964, nr. 4–5, lk. 284.

1. kiri

1226 N. W. 4th Ave
Gainesville, Fla
20. nov 1962

Armas hra Grabbi,

Väga hää meelega vastan te küsimustele „vaimuläheduse“ ja „eluläheduse“ kohta.¹ Arvasin küll, et kontekstid, milles need väljendid esinesid mu esseede kogus,² pidanuksid asja päris selgeks tegema, aga teiste sulest ilmunud kommentaarid võisid asja kergesti uduseks muuta.³

Teie mõttes mina isiklikult olen läbi ja läbi „eluläheduslane“. Kunst ei eksisteeri elust eraldi, see on elu rikastav ja mõndagipidi süvendav ja seletav elu element, kui see tõesti täidab oma ülesande. Elu elementide hulka paratamatult kuulub vaim. Minu seisukoht selles küsimuses on õieti väga lihtne. Ma ei saa aru loogikast, mis asja teisiti mõistab.

Või õigemini, siiski saan aru küll. – Meie kriitikas on need kaks „lähedust“ täpselt identifitseeritavat ajaloolist situatsiooni määritlevad termini technici.⁴ „Eluläheduslasteks“ ristasid end August Jakobson, Mihkel Jürna, Oskar Urgart et consortes.⁵ „Elu“ oli nende tõlgitsuses vaevleva, õnnetu proletariaadi olukord, kas tegelik või mitte, mida tuli kirjeldada kõige heredamates värvides à la Zola. Teiste sõnadega, „elu“ oli fiktsioon, tõsiolude moonutus, nähtud läbi äärmiselt materialistlike (+ leninistlik-marksistlike) silmade. Terminus technicus esindas ekstremistlikku vaatekohta. Sellele tõrjeks leiutatigi väljend „vaimulähedus“ (saatuse iroonia tõttu vist Semperi poolt⁶). Diskussioonis tolle suuna vastu, mis redutseeris elu peagu täiesti ebavaimseks füsioloogiaks (selle äärmuseni läks õieti küll ainult Jakobson ja tema vaid sel määral, mil see inimlikult võimalik, s. o. paljude loogiliste tühikutega) tekkiski siis tugev vaimuse rõhutamine – mitte eraldi elust, vaid elu ühe olulisima osana. Võitlus käis järelikult groteskselt liialdava materialismi äärmuse vastu. Siinpool raudeesriiet vajame noid termineid päämiselt ajaloolises seoses, kuigi „eluläheduslus“ ülalkirjeldet kujul ka läännes veel kaugeltki pole kadunud.

Loodan, et ülaltoodu enam-vähem seletab asja. Pole ime, et teie generatsioon noid seoseid täpsemalt ei tea ja seetõttu arvab äärmuslikkust peituvat ka sääil, kus seda pole. Mina isiklikult ekstremistide hulka ei kuulu.

Parimate tervitustega,
teie
Ants Oras

¹ See kiri ei ole säilinud. Eluläheduse nõudel eesti kirjanduses oli selge kultuuriajalooline tähendus, arutlust selle ümber kihaskogu 1930. aastate kirjandusel. Selleaegset konteksti H. Grabbi ei näi teadvat, tõlgendades järgnevates kirjades eluläheduse mõistet üsna sõnasõnaliselt.

² Kirjas on juttu A. Orase kirjanduslike esseede kogumikust „Laiemasse ringi“ (1961). Kogumikku peeti eesti esseistika meistriteoseks ja tunnustati Henrik Visnapuu auhinnaga (vt. Mana 1962, nr. 3, lk. 195).

³ A. Oras vihjab siin Mana kahes numbris (1961, nr. 1–2/3) ilmunud A. Aspeli memuaarse taustaga esseele „Ants Orase looming“ (ilm. ka: A. Aspel. „Kirjad Pariisist“. Tartu: Ilmamaa, 2000, lk. 318–343). Aasta hiljem oli samas ilmunud I. Ivaski pikem arvustus „Laiutava kitsusemaania vastu“ (1962, nr. 2) ja tutvustus ajakirjas Books Abroad (1962, Autumn) A. Rannitilt.

⁴ Lad. k. tehnilised terminid.

⁵ August Annisti käbele toodud eluläheduse mõiste all nimetab A. Oras siin ajalehe Kirjanduslik Orbiit ümber koondunud kirjanikke August Jakobsoni (1904–1963) ja Mihkel Jürnat (1899–1972) ning kriitik Oskar Urgartit (1900–1953), kes sõja ajal viibisid Nõukogude tagalas ja kuulusid hiljem nomenklatuuri. Tegelikult kuulus eluläheduslaste ringi veel selleaegseid silmapaistvaid nooremaid filolooge, teiste seas Daniel Palgi, Aleksander Aspel, Oskar Loorits jt., millele viitab kirjas ka lad. k. väljend *et consortes* – ‘ja kaaslased’.

⁶ Tõenäoliselt Johannes Semperi (1892–1970) kriitilises artiklis „Elulähedusest ja vaimulähedusest“ ajakirjas Looming 1931, nr. 4, lk. 415–424.

2. kiri

16. dets. 1962
2137 Suitsland Terrace S. E.
Washington 20, D. C.

Lgp. hr. Oras⁷

Suur tänu Teile, et nii huvitavalt selgitasite seda küsimust, mille ma oma lühidas „saatesõnas“⁸ Mana viimasele numbrile kergitasin. See aitas tõesti nii mõndagi selgitada! Kuid pisut pikemalt sellest allpool.

Enne seda aga tahaksin puudutada üht küsimust, mille üle mõtteid Ivar Ivaskiga⁹ vahetasime kahe nädala eest New Yorgis. Kuulsin temalt, et Jõulude ja Uue-Aasta vahel toimub Washingtonis MLA¹⁰ konverents, kuhu saabub nii tema kuid ka Teie ja hr. Aspel.¹¹ Arvasime, et oleks väga tore, kui seks puhuks Washingtoni saabuvad eesti kirjandusinimesed ja keeleteadlased, või vähemalt osa neist, kokku saavad – konverentsil puutute ju kokku niikuinii, samuti on ka mul plaanis mõnda ettekannet konverentsil kuulama tulla – n. ö. omavahelises ringis. Ehk olete nõus[,] kui ma tagasihoidliku pakumise teeksin minu kodus ühel sobival õhtul kokku saada ja üks „sümposion“ nii eesti kirjanduse kui muudel teemadel maha pidada. Mu kodu on konverentsi asukohast kättesaadavas kauguses, ning Ivar Ivaskiga kontaktis olles saaks Teie ja teiste Washingtoni jõudes aeg lõplikult ära otsustada, nii et see kõigile sobiv oleks. Minule on iga õhtu vastuvõetav, oleneb ainult kuidas konverentsi päeva- ja õhtukava on koostatud. Kui Te selle ettepanekuga nõus olete, siis vast ehk mõtlete kunas oleks üks selline kokkusaamine kõige sobivam korraldada (isiklikult siiski olen sun[n]itud lisama, et 29. dets. oleks mulle liiga hilja – tahan nimelt sel nädalalõpul ehk NY-ki sõita, kuid kui muud päevad ei ole sobivad, siis jätan sõidu katki) ja kui aega jääb, ehk lühidalt kirjutate milline päev oleks Teile kõige sobivam, kui aega ei jää, üks siis saa seda otsustada Washingtonis. Mainiksin veel, et kohapealsetest inimestest on mul plaanis kutsuda ainult Pedro Krusteni¹² ja võibolla oma head sõpra Ago Ambret.¹³ Baltimores elunevale endisele koolivennale Jyri Korgile¹⁴ mainisin ka sellest kavast, kuid kuna ta naisel on just nende päevade sees lapse sündi oodata, siis ta tõenäoliselt tulla ei saa.¹⁵

Nüüd mõne sõnaga vastuseks Teie kirjale. Olin muidugi Teie vastavasisulisi kirjutusi hiljuti ilmunud esseedekogus lugend ja samuti ka mõningaid asju[,] mis seal ei ole[,] kuid Kongressi raamatukogus – küll see on üks rikkalik varamu (mitte see Visnapuu toimetet, kuigi ka selle aastakäigud seal leiduvad!).¹⁶ Teie kirjas oli muidu kõik selge ja arusaadav, kuid üks lause jääb mulle

⁷ H. Grabbi kiri on masinakirjas, puudunud täpitähed on parandatud vaikimisi.

⁸ Ilmselt peab H. Grabbi „saatesõna“ all silmas koos Mana numbriga saadetud kirja, mida arhiivis ei leidu. H. Grabbi oli 1958–1963 Mana esindaja USA-s, hiljem toimetaja ja väljaandja.

⁹ USA-s elanud kirjandusteadlane ja luuletaja Ivar Ivask (1927–1992), hilisem ajakirja Books Abroad / World Literature Today toimetaja, oli tollal Minnesotas Northfieldis St. Olafi kolledži saksa keele ja kirjanduse osakonna juhataja ja lektor. Ilmunud on A. Orase ja I. Ivaski kirjavahetus „Akadeemia kirjades“ (koost. ja komm. S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997).

¹⁰ *Modern Language Association*, USA-s 1883 asutatud keele- ja kirjandusteadlaste organisatsioon.

¹¹ Kirjandusteadlane Aleksander Aspel (1908–1975) töötas Iowa ülikoolis prantsuse keele ja kirjanduse õppejõuna.

¹² Kirjanik ja ajakirjanik Pedro Krusten (1897–1987) elas Washingtonis ja töötas Ameerika Hääle toimetuses.

¹³ Ago Ambre (snd. 1929) oli H. Grabbi koolivend Geislingeni Eesti Gümnaasiumis, 1950 Ameerikas loodud Eesti Üliõpilaste Toetusfondi liige ja esimees, majandusteadlane USA-s ja Marylandis, 1989 Eesti toetamiseks loodud Eesti Ameerika Fondi (*Estonian American Fund for Economic Education, Inc.*) asutaja ja juht.

¹⁴ Luuletaja ja astronautikainsener Jyri Kork (1927–2001) oli H. Grabbi koolivend Geislingeni Eesti Gümnaasiumis, elas Washingtoni lähedal Marylandi osariigis; allkirjastas oma kirjad tihti PKV, mida vastavalt meeleolule tuli tõlgendada kui Pühapäeva Kasulikult Veetja või Perse Kukkunud Vend. Säilinud on J. Korgi 31 kirja H. Grabbile ja PKV käsikirjaline ajakiri Kriiskav Hääl 1946, nr. 4–7, vt. EKM EKLA, f. 413, m. 9: 14.

¹⁵ A. Orase ja I. Ivaski kirjavahetusest selgub, et omavahelist kohtumist konverentsi ajal hotellis olid nad kavandanud juba 1962 detsembri alguses. Kohtumiselt H. Grabbi kodus mainib I. Ivask ainult huvitavat vestlust P. Krusteniga (Akadeemia kirjades, lk. 220–223).

¹⁶ H. Grabbil oli New Yorgi Columbia ülikooli magistrikraad raamatukogunduses, 1959–1967 töötas ta Washingtonis Kongressi raamatukogus; vihje luuletaja Henrik Visnapuu (1890–1951) toimetamisel aastail 1938–1940 ilmunud ajakirjale Varamu.

ebaselgeks: „Elu elementide hulka kuulub paratamatult vaim.“¹⁷ Kuigi olen üldiselt humanitaarharidusega inimene, siis olen oma mõttelaadis rohkem loodusteaduse ja teadusliku mõtteviisi poole kalduv (kuid ega need mõttelaadid loomulikult „vaimu“ suhtes eitavad ei ole!)[.] Seepärast mulle selline abstraktsioon jääb veidi, vabandage, segaseks. Sest mis on vaim? Eksaktne psühholoogia ja füsioloogia ei ole minu teada seda defineerinud – kuid see loomulikult ei tähenda, et seda olemas ei ole. Mina ehk ütlesin nii, et see defineerimatu, kuigi aimatav ja tunnetatav „vaim“ on lihtsalt elu üks komponent, mida

Hellar Grabbi

mõnel inimesel esineb rohkem, teisel vähem, mõnel on see kallakuga ühte, teisel teise suunda jne. Kuid vaimu elemendiks kutsumine saab olla ainult sümboolne ja küllap te nii seda vist mõtlesitegi.

Siis millegipärast mind see elu- resp. vaimuläheduse probleem kuidagi vaevab – kuigi võibolla see tõesti ei olegi mitte ainult probleem vaid semantiline zhongleerimine. Mulle üldse tundub, et oleme kõik, üks suuremal ja teine vähemal määral ära eksinud mingisugusesse semantika dzhunglisse, või ehk olen ainult mina sinna ära eksinud ning sellest tuleb end välja raiuda kasvõi vahest võsanuga-dega, kuigi kirurginuga oleks täpsem ja delikaatsem riistapuu. Saatsin hiljuti kirja Ivar Grünthalile, kus seoses tema luulega veidi seda küsimust puudutasin.¹⁸ Teen siinjuures ühe võibolla rumala tüki ja saadan selle kirja Teile vaatamiseks, ehk leiata midagi huvitavat, või vähemalt midagi sellist, kus saate minu tähelepanu minu poolt tehtud vigadele juhtida.¹⁹ Selle kirja esimesed 3 lhk. ei puuduta kirjandusküsimusi vaid muid asju mis seoses meie paguluse uue generatsiooni probleemidega on, need võite rahulikult kõrvale jätta ja kui tahtmist üldse on, siis lugemist 4. leheküljelt alustada.

Selles kirjas leiduvad ka mõned vihjed Teie kohta, ja paar neist on kriitilised. Kuid olen veendunud, et Teie neid mõningaid kriitilisi märkusi pahaks ei pane. Üht, mis liiga kergekäeliselt heidet, tahaks siiski veidi selgitada. Nimelt kutsun kiirelt kirjutatud kirjas (seda see on, trükisõnas kirjutaksin kaalutletumalt) teie eessõna Talviku kogutud teoste²⁰ „võltsvaimuläheduse värviga pintseldatud“. See on kurjasti üteldud ja vabandan siinjuures. Kuid osalt siiski katsuks põhjendada miks selline passus kirja tuli.

Seda ei kutsunud ma mitte oma seisukohast, s.t. trantsedentaalsest seisukohast nii, vaid immanentsest, s. t Teie endi seisukohast – nii palju muidugi kui ma olen suuteline seda tabama. Tooksin kiirelt mõned põhjendused. Selle eessõna kaks esimest lauset²¹ on minu arvates veidi kergekäeli-

¹⁷ Tsiatit ei ole päris täpne, õige on „Elu elementide hulka paratamatult kuulub vaim“.

¹⁸ H. Grabbi viitab eelmises lauses Rootsis Göteborgis arstina töötanud luuletaja I. Grünthalile (1924–1996), kes oli 1957 ajakirja Mana asutaja ja toimetaja kuni 1965. Arvestatav osa I. Grünthaliga kirjjavahetusest on H. Grabbi isikuarhiivis säilinud, vt. EKM EKLA, f. 413, m. 1: 26 ja m. 6: 1.

¹⁹ Teistestki EKLA-s leiduvatest kirjjavahetustest näeme, et H. Grabbi saatis teiste kirju kolmandatele isikutele edasi üpriski sageli, teatades sellest kirjajärgutajale *post factum*.

²⁰ H. Grabbi osundatud fraasid pärinevad A. Orase saatesõnast „Heiti Talvik. Luuletaja ja tema missioon“ H. Talviku „Kogutud luuletustele“ (Huddinge: Vaba Eesti, 1957). Sama tekst on ilmunud ka A. Orase esseekogumikes „Laiemasse ringi“ ja „Luulekool II. Meistriklass“ (koost. H. Runnel ja J. Rähesoo). Tartu: Ilmamaa, 2004.

²¹ A. Orase essee algab lausetega „Eesti kirjandus on senini paratamatult olnud võitleva rahva kirjandus, ja selle suurimad nimed on [– –] vaimsete võitlejate nimed, alates juba rahvusliku ärkamise ajast saadik. Vaiksel kontemplatiivsusel on selles olnud vähe ruumi, sest ajalugu pole jätnud eestlastele palju mahti tasaseks vaatluseks.“ („Laiemasse ringi“, lk. 319).

selt[,] veidi liiga kergekäeliselt shabloonilis-patriootlikud üheltpoolt ning lihtsustavalt-üldistavad eesti vaimu omaduse kohta teiselpoolt. Siis: Suits²² polnud mitte ainult „teatud viisil ’marksist““[,] vaid väga vänge vasakpoolne, kuuludes 20. saj. teise aastakümne lõpus esseeride vasakusse tiiba, tiiba milline Venemaal läks kaasa bolshevikega ka peale oktoobrirevolutsiooni, kuigi hiljem bolshevike vastu mässu tõstis (näit. üks selle juhte, Spiridonova²³, esines raske rünnakuga Lenini poliitika vastu ja kadus vangilaagritesse nagu enamus teisi selle grupi aktiviste). Siiski, selles on teil õigus, see grupp ei olnud just marksistlik[,] vaid nad olid ju narodnikud, kuid üldiselt siiski vasakpoolsemad kui marksistid-menshevikud. Edasi: „tagasilangus siitmaisesse“ see kõlab nagu veidi halvakspanev „siitmaise“ suhtes?²⁴ Mainite edasi, et Tammsaare leidis tee uuele suunateadlikule vaimsusele – kas see on kõigiti õige – Põrgupõhja vanapagan, üks hea romaan, isegi väga hea, ei ole kuidagi seotud Talviku-Alveri tüüpi vaimsusega, on isegi, Teie terminit kasutades „teataval määral marksistlik“. (Muide, väikese vahemärkusena, olen algkooliõpilasena käinud Tammsaare kodus Koidula tänav 12²⁵ vähemalt paarkümmend korda, kuna ta poeg Eerik oli algkoolis mu klassikaaslane ja vahepeal pinginaaber.²⁶ Eerik Hansen on nüüd raadiotehases „Punane Ret“ inseneriks ja samal ajal õppejõuks Tallinna Polütehnilises Instituudis).²⁷ Pealegi ühes oma kirjutuses iseseisvuse ajast ei väljendanud Te ennast Tammsaare kohta nii hästi kui nüüd.²⁸ Kõige raskem on mul aga aktsepteerida Teie karmi hinnangut Sütiste²⁹ kohta, eriti kui Te ütlete „kerge, kõnekeelitseva värsivormi virtuoos“ ilmse pahakspanu varjundiga. Kas Sütiste oli tõesti ainult „elu pinnal libisev“ ja „vaid hetketi sellest ka pisut sügavamale nägev“? Kõnekeele virtuoos oli ta oma parimates luuletusest kahtlemata ja seda ilma mingi pahakspaneva toonita vaid just kiitusega, sest mitte ainult vormirange luule pole hea luule, vaid ka kõnekeelne saab olla sama hea:

„Lihtsalt suri mu isa, väga lihtsalt:

viimse tunnini saagis ja viilis,

kui juba surm ta kannul hiilis

ja korraga raputas pihta“³⁰ ja edasi terve see luuletus – see on sügavalt inimlik luule, hea luule, mitte ainult elu pinnal libisev. Või jälle:

„Iial ei ole mu mõtted paberil ekselnud nõnda,

iial ei ole mu teil puhunud tugevam tuul:

saatuse tujud mu viisid ja pärimus varakult andis

minule töömehe käed, vaikse ning inetu näo,

²² Luuletaja ja kirjandusteadlane Gustav Suits (1883–1956) oli aastast 1917 Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei liige ja koostas 1918 programmilise läkituse „Eesti Töövabariik“, ent tema ka hilisem vasakpoolsus polnud marksistlik ega muul moel teoreetiline, vaid seostus pigem antiklerikaalsusega ja sisemise vajadusega mitte olla konservatiivne.

²³ Maria Spiridonova (1884–1941), omal ajal tuntumaid naisrevolutsionääre, kes läks bolševikega vastuollu, arreteeriti 1920, elas hiljem Ufas, ja kuigi ei tegelnud enam poliitikaga, vahistati 1937 ja hukati NKVD poolt.

²⁴ A. Oras on essees hinnanud „Elu tule“ ja „Tuulemaa“ autori G. Suitsu luules igaviku, ääretu ruumi ja transendentse õiglustunde kujundeid. Siuru-luulet „siitmaisenä“ näeb ta just selles seoses – see oluks eesti kirjandusloole teadjale mõistetav.

²⁵ A. H. Tammsaare elas 1932–1940 Kadriorus, praegusel aadressil Koidula 12a, kus alates 1978 on tegutsenud kirjaniku muuseum.

²⁶ H. Grabbi käis 1937–1944 algkoolis Riiklikus Inglise Kolledžis, mille koolimaja asus sel ajal Tallinnas Imanta tänaval.

²⁷ Lapsepõlvesõprusest ja kohtumistest 1960. ja 1970. aastatel Eerik Hanseniga (1928–1981) kirjutab H. Grabbi pikemalt artiklis „Kommentaare Leonid Treti raamatule Tammsaarest“ (Sirp, 22.05.1998, lk. 14; ilm. ka H. Grabbi. Tulgu uus algus. Tallinn: Virgela, 1999, lk. 191–195).

²⁸ A. Oras on peatunud pikemalt „Tõe ja õiguse“ V osal 1933. aasta proosaülevaadetes (Looming 1934, nr. 2, lk. 207–210), pidades romaani viimase aasta suursündmuseks. Kriitilisemaid noote on romaani „Elu ja armastus“ arvustuses 1934. aasta proosaülevaates (Looming 1935, nr. 3, lk. 295–297), nt. on ta näinud A. H. Tammsaare kirjutamiskerguses ohutu „ahvatluses kaunis pinnalisele virtuoositsemisele“ (lk. 297).

²⁹ A. Orase hoiak Juhan Sütiste (1899–1945) suhtes on arvatavasti ajendatud ajakirjas Varamu ilmunud Sütiste arbujaid rünnanud esseest „Meie uusromantika pärapoesia“ (1940, nr. 5–6), mida kasutati ära hilisemates ideoloogilistes repressioonides.

³⁰ Luuletus „Lihtsalt“ kogus „Kaks leeri“ (1933).

õnne ei ole ma otsind ja rõõmu ei ole ma põland –
tihtigi sõprade seas ringlesid laulud ja viin.³¹

Lihne, kõnekeelne, inimlik, sügav, kunstiväärtuslik luule.

Edasi: kas „eluläheduslasele“ oli tõesti „roiskunud elu“ see kõige armsam? Rääkimata Sütistest, kelle kohta see termin sugugi ei käi, isegi Jakobsoni kohta ei saaks seda nii kergelt ütelda. Ta „Vaeste patuste alev“³² kahtlemata on väga naturalistlik, kuid kas siis saaks seda kutsuda „roiskunud“?³³ Kas selle peategelane, endisest EV sõjaväe ohvitserist Ridle, ei tee läbi sügavaid hingeheitlusi, kuigi Jakobson kõiki neid otseselt ei kirjelda – kuid kas hingeheitluste kirjeldamine ongi moodses kirjanduses alati vajalik, see peaks lugejale aimatav olema: tooksin siin ühe salmikese, sentimentaalse ja romantilise ja hoopis „teisest ooperist“: „me oleme põhjamaa lapsed... jääb igavest ütlemata, me südame sügavam õnn ja südame sügavam valu, see ainult aimata on.“³⁴ Seda aimatavat südamevalu kohtan Jakobsoni juures, kuigi see tuleb jämedakoeliste tegelaste tundemaailmast – kuid kõik inimesed ei ole ju paraku mitte peenekoelised. Ja „Vaeste patuste alev“ on peale kõige muu ja hästi kirjutatud raamat selles mõttes, võiks seda kutsuda ehk „slice of life“³⁵ tehnika küljest, et ta kirjeldab võrdlemisi täpselt ühe keskkonna elu – olen inimestega[,] kes sealt Pärnu kandist pärit rääkinud: need ütlevad et Jakobson tabab nii ümbrust kui inimitüpe väga täpselt.

Ning kõige shokeerivam mulle ühe vaimulähedase suust kuulda ja lugeda oli, et Sang³⁶ ja Merilaas võlgnesid oma „ajutiselt pisut kõveneva selgroo“ ainult Talvikule.³⁷ Need kaks on ju omaette isiksused ja vähemalt minu teada on nende vaimne selgroog suhteliselt väga hästi vastu pidand nendes väga rasketes tingimustes[,] milledes meie inimesed kodumaal elavad. Nii kergelt ühe lausega kahte suure vaimuga inimest mättasse lüüa küll ei tohiks!³⁸ Aitab sellest.

Kuid arvan siiski, et ega „eluläheduse“ – nii kuidas mina seda mõistan ja „vaimuläheduse“ – nii nagu Teie seda mõistate, vahe ei ole väga suur. Kas minu kirjas Grünthalile mainitud elu absoluutse tragöödia tunnetamisest tulenev elujaatav stoitsism ei ole umbes sama kui see heroilisus[,] millest Teie oma essees „Eesti luule vaimususest“ räägite?³⁹ Läheneb sellele ainult eri suundadest, Teie idealistliku filosoofilise koolkonna, mina materialistliku koolkonna pinnalt. Ja selles seisnebki üldse

³¹ Nimiluuletus kogus „Valgus ja varjud“ (1933).

³² Romaani õige nimekuju on „Vaeste-Patuste alev“ I–II (Tartu: Noor-Eesti, 1937). Teos oli saanud kirjastuse Loodus romaaniavaldustel 1927 esikoha.

³³ Arvatavasti on H. Grabbi üldistus tõukunud A. Orase lausest „„Eluläheduslased“, kelle lohta on öeldud „üle kõige armastasid roiskunud elu, meeldisid Talviku üliteravad määndumispildid“ („Laiemasse ringi“, lk. 324). Vt. ka viide 20.

³⁴ Veidi vigaselt tsiteeritud A. Haava luuletuse „Me oleme põhjamaa lapsed“ viimane salm.

³⁵ Ingl. k. elulõik, elustseen; algselt prantsuse keelest pärit mõiste *tranche de vie*, mida kasutati inglise keelde üle kantuna naturalismi kirjeldamiseks; eestikeelseks vasteks sobiks „toores elulõik“.

³⁶ A. Orase koostatud ja saatesõnastatud antoloogias „Arbujad“ (1938) esinenud luuletajatest pälvib koostaja hilisema jäägitu tunnustuse vaid pagulusse pääsenud B. Kangro ning kodumaale jäänud, ent kas vaikinud või sisepagulusse sunnitud B. Alveri, H. Talviku ja U. Masingu looming, põhjusteks ühelt poolt eelarvamuslik hoiak, ent teiselt poolt ka puudulik informatsioon luuletajate tegelikust olukorrast ja repressioonidest kodumaal. Näiteks mälestuste kohaselt ei järginud A. Sang ja K. Merilaas 1950. aastal Juhan Smuuli tungivat soovitus kirjutada ood Stalinile vms. (vt. S. Kiin. Kersti Merilaas. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk. 133 jm.).

³⁷ Vt. viide 31. A. Oras nimetab siin K. Merilaasi ja A. Sanga kõrval ka Paul Viidingut („Laiemasse ringi“, lk. 327).

³⁸ Siinse A. Orase väitega „vaimse selgroo kohta“ polemiseerib H. Grabbi veel kord arvustuses „Luule rühhib esirivis“ A. Sanga esimese Nõukogude Eestis ilmunud kogu „Võileib suudlusega. Luuletusi 1956–1962“ (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957) ja luuletaja 50. sünnipäeva puhul (Mana 1964, nr. 1, lk. 91–94; ilm. H. Grabbi. Tulgu uus taevaa. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk. 27–33). Arvustus on poleemiline A. Orase seisukohatadega ka siin avaldatud järgnevatel kirjades.

³⁹ A. Oras. Eesti luule vaimususest – Tulimuld 1956, nr. 4; ilm. „Laiemasse ringi“, lk. 141–152. Artiklis on A. Oras vastandanud vaimsete mõõdupuude madaldumise nii Esimese maailmasõja järgses Euroopa kirjanduses kui ka eluläheduslase A. Jakobsoni „jämedatele vaistudele apelleerivas toorkirjanduses“ – eesti suurte luuletajate G. Suitsu, M. Underi, H. Talviku ja B. Alveri kõrge eetosega loomingule, milles on säilinud usk kõrgematesse hingelistesse, ent ka oma „tõrksast minast“ üleulatuvatesse väärtustesse.

kõige positiivsem aspekt. Eri lähtealustest jõutakse umbes samasugustele arusaamadele selle kõige tähtsama küsimuse suhtes – condition humaine.⁴⁰

See lööb välja isegi erinevate luuletajate juures kodumaal vaimuvangistuse küüsis ja läänemaailmas absoluutse vabaduse – sürrealismi – prohvetite juures. Tsiteerin mõne rea endise Vestholmi poisi, korvpalliküti ja üleriigiliste kõnevõistluste võitja Jaan Krossi, kes muide esimesel vene okupatsiooniaastal ühe vene ohvitseri Vabadusväljakul poolsurnuks peksis,⁴¹ luulest, mis esindab minu loodusteaduslikku mõtteviisi:

„Tööpoolest – kui kõiksuse südame peal
pole maa ainult valeplekiks,
igas aatomis siis, mis tekkis [siin] eal,
ja viimses, mis eal veel tekiks,
ja kõiges, mida tunnetab hing ja teadus,
ja mis tehakse ja juba tehti –
kõneleb tohutu arenguseadus,
mis kõigis galaktikais kehtib.
See mõirgab[,] end mõistmiseks pakkudes,
Zodiaagis, kus Lõvide laut on,
ja sumiseb viimse Maa mutuka rakkudes:
GNOTHI SEAUTON!“⁴²

Ja veidi edasi samas luuletuses:

„Teadasaamise lõputul künnivaol
rühib künnimees üksijäli.
Sahk pöörab kord mulda[,]
kord krigiseb paol.
Ja piiritult sinab väli.
„Naeruväärt on su vaokese saagikus!
Naeruväärt on su väeti jõuke!
Ignorabimus! Ignorabimus!“ söövad varesed vao peal tõuke.
Aga künnimees tõstnud on mõtleva pea
ning on sirge ta mullane turi:
see mis tiivustab teadmust,
ongi HEA,
ja mis kammitseb, ongi KURI.“⁴³ Ning Laaban⁴⁴, kes samal ajal Tallinna reaalkooli lõpetas[,] kui

Kross humanitaarse Vestholmi: „Vaikuse lõputu eepos... purskub äkki tähesajuna kündva talupoja suust.“⁴⁵

Sama mõte, kui Krossi viimases jõulise salmis. Eesti uue generatsiooni luule on veel esitamata, lahtimõtestamata ning analüüsimata. Mina olen kõigist meie noortest tuntud poetidest aastatelt

⁴⁰ Pr. k. inimseisund – filosoofiline kategooria, mida on kasutatud teoste pealkirjadena, nt. André Malraux romaanis „La Condition humaine“ (Gallimard, 1933).

⁴¹ J. Westholmi Gümnaasiumis 1928–1938 õppides paistis Jaan Kross tööpoolest silma nii kirjanduses kui ka kõnepidajana, ent teated tema saavutustest korvpalli alal ja intsidendist Tallinnas Vabaduse väljakul puuduvad.

⁴² J. Krossil „gnoti seauton“ – vanakreeka k. ‘tunne iseennast’, raidkiri Delfis. Fragment luuletusest „Õun“ kogus „Söerikastaja“ (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958, lk. 112).

⁴³ Samas, lk. 113. Kummaski luuletuses ei ole H. Grabbi täpne luule graafika edasiandmisel.

⁴⁴ Luuletaja Ilmar Laaban (1921–2000) õppis Tallinna Reaalkoolis, varasema nimega Tallinna Linna Poeglaste Gümnaasiumis aastail 1934–1940 ja esineb J. Krossi romaanis „Wikmani poisid“ (1988) Ilmar Imilapse nime all kui ainus poiss, kes tundis psühhoanalüüsi.

⁴⁵ Tsiteeritud fragmendid pärinevad I. Laabani luuletusest „21.01.1924 – 21.01.1944“ VII kogus „Ankruketi lõpp on laulu algus“ (Stockholm, 1946, lk. 120): „Vaikuse lõputu eepos katab samblana redelipulki / meenu- tab merele aegajalt kuninga surmaeelset töötust / lõõmab tuleriidana suure lumepilve turjal / hulgub kivist palitust mööda linnatänavaid / purskub äkki tähesajuna kündva talupoja suust.“

noorem (s. 1929)[,] kuid olen vahest mõtelnud, et ehk katsuks jõudu asja kallal.⁴⁶ Võibolla olen nii selles kirjas kui kirjas Grünthalile jama ajanud. Siis ütlege seda karmi rangusega! Seniks aga parimaid tervitusi Jõulupühadeks Teie abikaasal[e] ja Teile ning loodan Teid näha Washingtonis.

[käsikirjaline allkiri ja märkus] Hellar Grabbi

P.S. Paluksin seda koopiat kirjas Grünthalile tagasi!⁴⁷

3. kiri

1226 NW 4th Ave
Gainesville, Fla
18. dets. 1962

Armas hra Grabbi,

Südamlik tänu kutse eest, mille puhul väga hää meelega ütleksin „jah“, kui arst mind ka seekord (nagu mõni hää aasta tagasi samuti Washingtonis peetud MLA kongressi puhul) siin kinni ei peaks. Mingi viga mul on, millele tuleb teha diagnoos. Igatahes aga küll veel kord südamlik tänu!

Jah, ütlete küll, et meie vaated lähemalt uurides peagu nagu kattuksid. Arvan siiski, et nad teevad seda palju vähemal määral, kui teie seda oletate. Mina nimelt ei ole mitte materialist, ja usundi suhtes on minu hoiak absoluutselt teissugune kui teil. Küllap see erinevus seletab peagu kõik muu. („Herooilist stoitsismi“ ma sääljuures ei eita, kui stoitsismi mitte liiga kitsalt interpreteerida.)

Sõna „vaim“ on muidugi raskesti defineeritav, päälegi on sel tavalises keelepruugis mitu tähendust. Ütleme, et mina näen selles midagi, mis puht-füüsiliselt erineb 100-protsendiliselt, kuigi minu teada ükski inimeksplar kumbagi suunda puhtalt ei esinda ega saagi esindada: oleme psühho-füüsilised olendid.

Täiesti erinev teie omast on mul hoiak ka Jakobsoni suhtes. Ta oli puhtalt materialist, ja minu omaaegsed kõnelused pärnakatega viisid tulemusele, et ta olusid Pärnus oli väga teadlikult ühe-kõlgsusega esitand – koguni sel määral, et võib kõnelda võltsimisest.

Sütiste – see on juba pisut teissugune kategooria, ja Sütistel oli süvenemishetki, mida ma üsna mitmes arvustuses (olen läbi arvustanud kõik ta sõjaeelsed teosed⁴⁸) olen selgesti konstateerind. See siiski ei muuda ta üldsuunda. Ta võis kirjutada ja kirjutaski kõige kohta, mis ette sattus – hiljem, enam-vähem läbi 30-date aastate, vägagi arvestades valitsevaid tendentse ja muutudes vägagi pääliskaudseks sellise „sotsiaaltellimuse“ täitjana. Seda oli näha nii ta lühemates kui ta pikemates asjades (viimastest eriti „Noortes partisanides“⁴⁹). Pääprobleem ei seisne siin muidugi kõnekeeluses, mida näiteks Alver mõnes oma jutustavas asjas kasutas veelgi virtuooslikumalt kui Sütiste.

Sang ja Merilaas. – Sang ei saand kunagi küpseks poeediks, kuigi temast oleks teissugustes tingimustes võind kujuneda küll „minoorne“ (minor), aga siiski vägagi arvestatav luuletaja. Tal oli nõrk iseloom – tundsin teda pikema aja jooksul ja arvan teadvat, et ta Kerstil laskis end juhtida. Kersti Merilaas aga oli puhtakujuuline oponent ja väga osav teeskleja. Luuletajana oli ta värske,

⁴⁶ H. Grabbi oli varem avaldanud luuletuse „Rändur“ Geislingeni Eesti Gümnaasiumi väljaandes (1949, lk. 59), kirjavahetuse ajal A. Orasega ilmus neli luuletust Manas (1965, nr. 1–2 ja 3). Hiljem veel viis luuletust Eesti ajakirjanduses. Vt. A. Valmas. Hellar Grabbi. Bibliograafia. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2013, lk. 39.

⁴⁷ Koopiat Ivar Grünthalile saadetud kirjas kirjas ei leidu.

⁴⁸ J. Sütiste kümnest iseseisva raamatuna ilmunud luulekogust on A. Oras arvustanud nelja: esikkogu „Rahutus“ (1928), „Südasuvi“ (1934), „Päikese ootel“ (1935) ja „Valgus ja varjud“ (1939), arvustused on taasavaldatud A. Orase kogumikus „Kriitiku külaskäik“ (Tartu: Ilmamaa, 2009, koost. H. Runnel). Veel on ta arvustanud poemi „Noored partisanid“ (1935); teiste J. Sütiste luulekogude – „Peipsist mereni“ (1930), „Maha rahu!“ (1932), „Sadamad ja saared“ (1935) ja „Ringkäik“ (1937) – kohta temalt arvustusi ei leidu.

⁴⁹ Juhan Sütiste poem „Noored partisanid“ (Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, 1935).

vahel veetlev, vähe reflekteeriv, selles mõttes mõnikord väga karastav keset rasket ja tihti süngelt mõtisklevaid poetidest kaaslasid. Ta käis iga tuule järele ja tegi igale režiimile silmi – väga tulemusrikkalt! Viimasel ajal on ta ootustele vastavalt arenendki ortodoksseks parteipoetessiks. Ma ei taipa, kus teie temal suurust või sügavust leiata – mõni pisike pilguheit sügavamale välja arvat. (Kas „sügav“ ei ole ehk samuti defineerimatu väljend?). Minu arvates ta peagu alati libises elu ja muutuvate maitsete pinnal, tehes õige meetodiliselt kõike, mida temalt sooviti.⁵⁰ Sanga auks tuleb öelda, et ta luulesoon lihtsalt kinni kuivas, nii et ta režiimimeelsuslikud värsid kõik on mannetud (ütlen „kõik“ – kõik need, mida tunnen, kokku mitte vähe). See tõestab minu arvates, et tal ei ole seda kergesti kohanevat „siirust“, mis lubab iga suunamuutuse puhul „innustunult“ kaasa laulda.

Usund moodustab vist sügavaima kuristiku meie vahel. Kui see on „võlts“, siis ka mina olen võlts – ja muide samuti ka Talvik. (Kardan siiski, et teil toleaeagsest Tartu õhustikust on õige lihtsustet pilt.)

Niipalju käesoleval korral. Kirja Grünthalile palun luba veel pisut hoolikamalt lugeda ja teile hiljem tagasi saata.

Kahju, et ei saa kohtuda.

Parimate jõulusoovidega
teie

Ants Oras

PS. Kas te tõesti peate end oma generatsiooni tüüpiliseks esindajaks. Minu arvates puhub paljude nooremate seas – ka just kõige intelligentsemate hulgas – hoopis teissuguseid tuuli. Minul siin ongi ju tegemist just intelligentsete nooremate inimestega – osalt üpris intelligentsetega (ainult „graduate students“).

Ivask – Ivask minu teada erineb teist just põhiseisukohtades vahest veel teravamalt kui mina.⁵¹

Jah, generatsioonide vahet on siiski näha. Kuid – ärge haavuge – tsiteerin Goethe Faust II, red 6813–14.

Wenn sich der Most auch ganz absurd gebärdet,
Es gibt zuletzt doch noch n' Wein.⁵²

Marjamahlale peab andma aega käärida. Hää, et nii käärite – küllap mõned asjad klaaruvad, kui mitte päris sellisteks nagu mina neid praegu näen, siis mingil viisil ometi.

Talvikule kui isikule te teete suurt ülekohut. Ta oli kõike muud kui arg. Kui juba enne 1943. a. kevadet (minu kalapaadis Eestist lahkumise aeg⁵³) oli ta füüsiliselt väga nõrgaks jäänd – veel nõrgemaks, kui varem; ta oli alati olnud nõrk. Ja Võrtsjärve äärsetesse metsadesse võis ta taanduda ainult Alveri vanemate päästmiseks, kui võimalik. Niivõrd, kui minul teada, ebaõnnestus see katse informatsiooni puudusel – venelased jõudsid ümberhaardeoperatsiooniga ette.

Siiski – kobrutage, kobrutage päalegi: see on taltsast liisumisest võrratult parem. Nii räägib vanaonu.

⁵⁰ Aastaid hiljem on H. Grabbi näinud K. Merilaasi stalinismiaegsetes teostes „teadlikult kirja pandud jama, mille tingis hirm, leib ja paratamatus“ (vt. H. Grabbi. Sirje Kiin. Kersti Merilaas. Tallinn, 1989. – Vabal häälel. Mõtteid kahesajast eesti raamatust. Tallinn: Virgela, 1997, lk. 195).

⁵¹ Vt. viide 9. I. Ivask kuulus H. Grabbiga samasse põlvkonda, neid ühendas nii eruditsioon maailmakirjanduses kui ka EÜS Veljesto. I. Ivaski ja A. Orase kirjavahetus algab 1957, intensiivseim periood on samuti 1960. aastate alguses (vt. S. Olesk. Akadeemia kirjades, lk. 10–20). Hoolimata ühistest huvidest, tekkisid ka neil suurimad lahkkelid suhtumises vabavärsi, eriti aga Eestis 1960. aastatel alanud luuleuuendusse; eriti viimase vastu tundsid huvi nii I. Ivask kui ka H. Grabbi.

⁵² „Ükskõik kui hullult virre käärrib, / virdest saab lõpuks ometigi vein.“ – J. W. Goethe. Faust. Tlk. A. Oras. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk. 215.

⁵³ Ants Orase teatel (A. Oras. Eesti saatuslikud aastad 1939–1944. Tlk. J. Eskel. Tallinn: Olion, 2002, lk. 1999) lahkus ta koos abikaasa Livia ja ajakirja Akadeemia toimetaja Jaan Otsaga mustalt turult ostetud materjalist ehitatud laevaga Läänemaa rannikult 23. aprillil 1943, tõenäoliselt siiski mõni päev varem, sest 23. aprillist on ka teade nende kinnipidamise kohta Ahvenamaal Tegelbys (vt. A. Lange. Ants Oras. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk. 323).

4. kiri

20. dets. 1962

Lgp. hr. Oras,

Sain äsja Ivar Ivaskilt MLA konverentsi kava ja eestlaste osa selles (esinemisajad etc.) Sellest nähtub – ning seda soovitab ka Ivar Ivask oma kirjas – et kui ühte kokkusaamist korraldada, oleks vast kõige sobivam selleks laupäev. (nii kell 5 p.l.?)

Kirjutasin ka härra Aspelile. Kui peetakse soovitavaks, võib ju veel päeva muuta. Minu eelmises kirjas saadetud küllakutse oli loomulikult mõeldud ka Teie lgp. abikaasale, kellele südamlikud tervitused.

Loodan, et ma oma kirjas esitatud poleemikaga Teid ära ei pahandanud, ning et Te minusuguse „hirmsa mehega“ pärast seda veel rääkida soovite. Koopia saatmine mu kirjast Grünthalile oli aga küll vist üks rumal tegu, loodan et selle kohati ebavaimne sisu ja stiil Teid eemale ei tõuganud. Jääb üle ainult tsiteerida André Gide'i: „Palun ärge saage must liiga kiiresti aru!“⁵⁴ Terv. Hellar Grabbi.

20. dets. 1962

Lgp. hr. Oras,

Sain äsja Ivar Ivaskilt MLA konverentsi kava ja eestlaste osa selles (esinemisajad etc.) Sellest nähtub – ning seda soovitab ka Ivar Ivask oma kirjas – et kui ühte kokkusaamist korraldada, oleks vast kõige sobivam selleks laupäev. (nii kell 5 p.l.?)

Kirjutasin ka härra Aspelile. Kui peetakse soovitavaks, võib ju veel päeva muuta. Minu eelmises kirjas saadetud küllakutse oli loomulikult mõeldud ka Teie lgp. abikaasale, kellele südamlikud tervitused.

Loodan, et ma oma kirjas esitatud poleemikaga Teid ära ei pahandanud, ning et Te minusuguse „hirmsa mehega“ pärast seda veel rääkida soovite. Koopia saatmine mu kirjast Grünthalile oli aga küll vist üks rumal tegu, loodan et selle kohati ebavaimne sisu ja stiil Teid eemale ei tõuganud. Jääb üle ainult tsiteerida André Gide'i: „Palun ärge saage must liiga kiiresti aru!“ Terv. Hellar Grabbi

⁵⁴ Pr. k. [Non, non,] ne me comprenez pas trop vite. – André Gide raamatus „Dostoïevsky“ (1923).

5. kiri

Lgp. hr. prof. Ants Oras:

Palume Teie, kui endise Tartu Ülikooli õppejõu, austavat osavõttu laupäeval, 7. detsembril, New Yorgi Eesti Majas asetleidvast Tartu Ülikooli aastapäeva tähistavast aktusest ja referaatkonverentsist ning sellele järgnevast vastuvõtust.

Lähemaks informatsiooniks lisame kavalehe.

Austusega

[allkiri: Hellar Grabbi]

29. nov. 1963

Hellar Grabbi
Eesti Üliõpilaskond USA's
Vilistlaskogu esimees

[kaaskiri]

Armas härra Oras:

Lisan siinjuures ühe kutse ja kavalehe. Ei usu küll, et teil kaugustega arvestades võimalik tulla oleks, kuid olgu see siis selgi juhul Teile väikeseks tähelepanuavalduseks ja informatsiooniks.

Mul oli kauemat aega kavas vastata Teie kirjale, kus Te nii huvitavalt oma seisukohti seletasite ja mind õndsas Goethe tsitaadis mostiga⁵⁵ võrdlesite. Tegemist on aga olnud nii kohutavalt palju, et pole saanud tõsiseks kirjaks hoogu võtta – ja ega midagi pakilist pole kirjutada niikuinii. Kavatsen aga peatselt oma mostlikke targutusi Teile jätkata, ehk leiate siis veini maitset juba mu kirjas!

Kõige südamlikumate tervitustega,

30. nov. 1963

[allkiri] Hellar Grabbi

6. kiri

25. jaan. 1964

V. a. hr. Grabbi,

Vabandage kõigepäält, et ma teie lahkele jõulukaardile pole reageerind. Oli midagi nii pakilist (sisemiselt pakilist) käsil, et asi meenus alles siis, kui oli liiga hilja.

Jah, too Alveri asi (ta on mul olemas) on „Luutsiver“^[,]⁵⁶ kuid kuidagi muutund (kärbit?) kujul – igatahes hoopis vähem mõjuv kui too poem, mida mäletan.⁵⁷ Mingid vägevad osad on välja jäänud.

⁵⁵ Vt. viide 52. Sks. k. *der Most* – käärimata puuviljamahl, puuviljavein.

⁵⁶ B. Alveri 1942. või 1943. aastal kirjutatud poem esialgse pealkirjaga „Lutseviir“ (käsikirjas autori joonealuse märkusega *Lucifer*) ilmus esmakordselt trükis 1962. aastal Loomingu Raamatukogus, poemikogumikus „Mõrane peegel“ pealkirjaga „Raudsed roopad“. A. Oras võis sellega olla tutvunud B. Alveri sõja ajal käsi-kirja jäänud kogus „Elupuu“. Pealkirjaga „Lutseviir“ on poem ilmunud Ele Süvalepa koostatud B. Alveri mahukas luuleraamatus „Koguja“ (Tartu: Ilmamaa, 2005).

⁵⁷ Kirjas I. Ivaskile 21. aprillil 1963 räägib A. Oras enne põgenemist käsitsi tehtud „Luutsiveri“ ärakirjast, mis oli sattunud võõrastesse kätte. „Elupuu“ käsikirjaga võrreldes on 1962. aasta trükiversioonist välja jäänud kuus rida: lõik, kus esineb väljend „terasturjaline lutseviir“ (vt. S. Olesk. Akadeemia kirjades, lk. 348; vt. ka EKM EKLA, f. 56 (Kirjastuste käsikirjad), m. 424 (83 l.)).

Praegugi on see tore, kuid kindlasti mitte suur, mitte maailmakirjanduslik luule – ei ole kohti, kuhu kogu loov energia võimsalt oleks keskendund. Eepiline stiil on ses küll omamoodi väga puhtalt kujunend, kuid sellest üksi muidugi ei aita.

Algupärasel kujul mäletan ses poemis olnud olevat midagi palju kummituslikumalt võimsat. Kas selles oli ka midagi poliitilist (nõukogude vaatekohalt muidugi)? Ei tea enam.

Jõudu, tervist teile!

Teie

Ants Oras

7. kiri

1226 NW 4th Ave
Gainesville, Fla 32601
10. aprill 1964

V. a. hr. Grabbi,

Suur tänu kirja ja informatsiooni eest! Alveri „Luutsiveri“ puhul oma endisi muljeid ellu äratada ma muidugi ei suuda, kuid midagi – mitte ainult päälkiri – on selles muutund, kuigi südamik puudub. Rohkem ma asja kohta ei oska öelda.

Sanga uut kogu ma pole näind, kuigi loeksin seda huviga.⁵⁸ Hää, et ta selgroog vahepeäl on tugevneend – vahepeäl see oli jäänd nõrgaks. Teadagi tuleb arvestada olusid ja ka seda, et ta naine Kersti Merilaas, kes juba omal ajal oli oma väga suur oportunist, iga tuulega kaasa jooksja, teda vaikselt on suutnud mõjutada, nagu naised ikka. Sang ise oli naistest alati palju ausam.⁵⁹

Oleks tõesti hää, kui Balti asjust levitataks rohkem teateid. Neist, mis te minule edasi ansite, oli suur osa minule võõras. Sain ise teie kirja tõttu natuke targemaks.

Mis Shakespeare'isse puutub, siis ei ole see tal sugugi halb mõte seda ilusa (aga tõesti ilusa) pabe-rikaanega väljaandena avaldada. Küsimuses on praegu ainult kolm Sh. „suurtragöödiat“ – Hamlet, Lear, Macbeth, kõik uues tõlkes⁶⁰ (kuigi Macbeth ühes minu vanas tõlkes ilmus juba üle 30. a. tagasi).⁶¹ Kui vahest veel Othello (minu enda vanas, EK Seltsi kirjastusel ilmunud tõlkes)⁶² juurde lisada, oleksid suurimad tragöödiad samas sarjas sees. Küll olen tõlkinud ka veel tragöödiaist Romeo ja Julia, Antonius ja Kleopatra, Julius Caesari, Coriolanuse (esimene N. Eesti kirjastusel, viimased kolm ilma tõlkija nimeta 1946. ENSV riiklikul kirjastusel ilmund),⁶³ kuid see teeks ehk sarja liiga pikaks.

Küllap ma Shakespeare'i kohta ise oskan essee kirjutada. Kuigi teie seda nähtavasti ei tea, on minu erialaks just inglise renessanss^x) ja tolleaegse draama kohta olen teaduslikes väljaannetes ja sarjades avaldand nii monograafiaid kui artikleid ning juhendand ja praegugi juhendamas nii dok-

⁵⁸ „Võileib suudlusega“ (1963), vt. viide 37.

⁵⁹ Eesti luule parimaid tundjaid kodumaal Karl Muru seevastu on tollase eesti luule uuenemist jälgides täheldanud, et A. Sang oli tuleviku suhtes heauskselt leebem ja K. Merilaas temast märgatavalt skeptilisem (vt. nt. K. Muru. Betti Alver. Elu ja loominguga lugu. Tartu: Ilmamaa, 2003, lk. 132). A. Orase Tulumullas ilmunud järelehüüe „In memoriam August Sang“ (1969, nr. 4; ilm. ka H. Runneli ja J. Rähesoo koostatud A. Orase kogumikus „Luulekool II. Meistriklass“. Eesti Mõttelugu 58. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk. 411–415) näitab siiski leebumise märke.

⁶⁰ A. Orase uued tõlked nendest teostest olid valminud 1963. aasta kevadeks (vt. ka Akadeemia kirjades, lk. 256), tõlgete käsikirjad on säilinud EKM EKLA, f. 237, m. 39–42.

⁶¹ W. Shakespeare. Macbeth. Tlk. ja eessn. A. Oras. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1929.

⁶² W. Shakespeare. Sonette. Suveöö unenägu. Othello. Tlk. A. Oras. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937.

⁶³ A. Orase „Julius Caesari“, „Antonius ja Kleopatra“ ning „Coriolanuse“ tõlked ilmusid 1946 Tallinnas kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst, kordustrükina 1947. Tõlgete juures on tänaseni Eesti raamatukogude andmebaasides vaid Georg Meri kui vastutava toimetaja nimi. „Antonius ja Kleopatra“ lavastati Tallinna Draamateatris G. Meri eessõnaga, kuid samuti tõlkija nimeta.

^x Sellest on mul teaduslikke töid ilmunud üsna suur hulk, nii siin maal kui mujal, alates minu Oxfordi väitekirjaga – vist 1932. Praegugi töötan renessansi teemade kallal ja pean neist loenguid

tori kui magistritöid! Oleks naljakas kui minu tõlgetele keegi teine kirjutaks sissejuhatava essee. Aga ei teeks viga, kui Martin Puhvel⁶⁴ siiski midagi juurde lisaks – näiteks inglise renessansistaatri ja lava, seega siis ka näitlejate ja esitamisstiilide kohta. Ma saaksin sellega ise päris hästi hakkama, kuid veel üks lisa nimi ei teeks asjale kahju – tõstaks mitmekesidust.

Kuidas Rebane⁶⁵ kavatab oma kirjandusvõistlusega toime saada, kui tal juba peenike peos on? Hoiatasin teda omal ajal, et summad paistavad olevat väga suured. Ta ei näi oma äriasju hästi organiseerivat – ei saada väljaandeid õigel ajal laiali, ei reageeri isegi siis, kui talle raha otse pakutakse – nagu siis, kui ma mõni aasta tagasi palusin meie ülikoolile saata väljaannete hinnakiri. Kui see pärast suurt meeldetuletamist lõpuks – 6–7 kuud hiljem – saabus, sai ta tellimisi Saareste sõnaraamatu ja terve rea muude asjade päale, kuid minule isiklikult ta selles küsimuses üldse ei võtnud vaevaks vastata. Ning praegugi ootan Saareste sõnaraamatu viimaseid vihke. Pisut korda, vastutulelikkust ja ärimehelikku korrektsust on neis asjus ju tõesti tarvis. Ka peaks ta saatma korrekture. Minu saksak. eesti luule (8 luuletaja) antoloogia⁶⁶ korrektuurist on veel tarvis kaht lehekülge, kuid neid ta ei saada. Laiemasse ringi lõppkorrektuurid jäid osalt üldse saamata. Sedaviisi jääb loost väga poolik, kummaline mulje.

Igatahes on Shak.[espeare] väljaandmise moodus paberikaanelisena minule vastuvõetav.⁶⁷ Imelik, et Rebane minule ei kirjuta!⁶⁸ Väga kena siiski, et teie seda tegite.

Parimate tervitustega

teie

Ants Oras

8. kiri

19. aprill, 64

Lgp. hr. Oras,

tänu kiire vastuse eest! Minu jutt Teie Shakespeare tõlgete võimalikust trükkimisest kvaliteetpapeback sarja raames on loomulikult ainult pinda sondeeriv, kuid kuna olen Imant Rebase teinud rea ettepanekuid kirjastustegevuse parandamiseks ja edaspidiseks kujundamiseks, siis võib sellest asja saada. Üks neist ettepanekuist tuli sellise sarjaga startimine. Ava[raamatuna] oleks ette nähtud kahekümne noore autori (1927 või hiljem sündinud) koguteos – nii luulet, proosat kui esseed – tähistamaks 20. aastat eesti kirjandust eksiilis, näi[d]ates, et uut verd voolab kohati verevaeseks jäänud ja ka lubjastund soontesse. Terve rida neist on muide uued talendid, kes pole seni veel üldse trükkis ilmunud. Minu sidemed uue generatsiooni hulgas on väga laialdased.⁶⁹ Kui sellest sarjast

⁶⁴ Martin Puhvel (1933–2016), kirjandusteadlane, elas Kanadas, õpetas Montrealis McGilli ülikoolis vana- ja keskaja inglise kirjandust. Eesti keeles ilmunud: M. Puhvel. Põlistelt põldudelt. Põhja- ja Loode-Euroopa rahvaste folkloorist ja vanemast kirjandusest. Tartu: Ilmamaa, 2009.

⁶⁵ K. Lepiku ja R. Kolgi rühmitusega Tuulisui Stockholmis tegevust alustanud ja A. Orase esseekogumiku „Laiemasse ringi“ (1961) välja andnud Imant Rebane (1919–1986) oli kirjastaja, kelle firmamärkide Eesti Raamat ja Vaba Eesti all ilmus rohkesti rahvuskultuuri seisukohalt olulisi teoseid (nt. A. Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat“, „Marie Underi eluraamat“ I–II jm.), kuid tema nõrgaks küljeks oli leviku ja müügi korraldamine. Kirjandusvõistlus oli küll välja kuulutatud, kuid selle tähtaega lükati edasi ja tulemustest pole midagi teada. Ka Shakespeare'i tõlgete väljaandmine, millest hiljem juttu tuleb, jäi teostamata kavatsuseks. Hiljem õnestas I. Rebase autoriteeti paguluses tema suhtlemine kodumaaga VEKSA ühingu kaudu. A. Orase ja H. Grabbi kirjavahetuse alguses esindas ja levitas H. Grabbi USA-s nooremaid intellektuaale eri maadel ühendanud perioodilist väljaannet Vaba Eesti, mida samuti andis välja I. Rebane.

⁶⁶ Acht Estnische Dichter. Ausgewählt und übertragen von Ants Oras. Stockholm: Vaba Eesti, 1964.

⁶⁷ Kavandatav esinduslik A. Orase Shakespeare'i tõlgete väljaanne siiski ei ilmunud.

⁶⁸ EKM EKLA-s on säilinud I. Rebase 32 kirja A. Orasele 1956–1971, vt. f. 237, m. 24: 4.

⁶⁹ Vaba Eesti kirjastuses uuest sarjast asja ei saanud, kuid arvatavasti teostas I. Rebase ja H. Grabbi noorte kogumiku idee osaliselt Enn Nõu (snd. 1933), kelle koostatud proosavalimik ilmus Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuses 1968. aastal. Vt. ka M. Laak. EKK ja pagulaskirjanike viimane põlvkond: 1960-ndate noortekogumiku „Tont teab“ saamisloost ja tagamaadest. – Tuna 2010, nr. 2, lk. 116–134.

asja saab, ning kui mina oleksin selle sarja toimetajaks, siis oleks Teie Shakespeare'i tõlked selles kas teine või kolmas raamat, nii et selle väljatulek jääks veel 1964. a. sisse.

Teie sooviga ilusa ja maitseka kujunduse osas on kõik O.K., ka meil on kavas teha selle sarja raamatud nii kaunid kui vähegi võimalik. Mis puutub sisusse siis 3 värskelt tõlgit tragöödiat on ehk vähe? Miks mitte lisada vanem tõlge Othellost? Ja miks mitte lisada Coriolanus – see oleks „päevakohane“ isegi kahest aspektist: a) niipalju kui mul on veidi aega olnud jälgida Sh[akespeare'i] uurijate viimaseid saavutusi, siis on nagu Coriolanus üles tõusnud teatavast varjuhauast[,] kuhu ta oli vajunud, kuna selle sõnade muster olevat üks huvitavamaid Sh[akespeare'i] juures, ja sellele aspektile pööratakse palju tähelepanu[,] b) Vanemuine mängib praegu Coriolanust⁷⁰ mis olla kõige esimene selle lavastus Nõuk. Liidus; ehk kasutavad nad isegi Teie tõlget? – selle kohta, kuid ka mitte üldse tõlkija kohta pole üheski arvustuses ühtki märget leidund.

Mul pole midugi kõige vähematki kahtlust olnud, et Teie poleks suuteline ise saate-esseed sellele kogumikule kirjutama. Mul polnd aga siiski teada, et Teie nii palju selle ajastu kirjandust uurinud olete. Minu mõte esseed M. Puhviltl paluda oli lihtsalt üks harilikke brainstorme⁷¹, et asju huvitavamaks teha.

Rebase kirjastustegevus logiseb tõesti kohutavalt[,] sellel arvamusel olen juba pikka aega. Ta jätab sageli tellimised täitmata, või täidab need vahest isegi pooleaastase hilinemisega. Kirjadele ta sageli ei vasta – või kui – siis jätab pahathti mitmed olulised asjad puudutamata-vastamata[,] Mul on temaga palju häda olnud, kuna olen pooleldi Kirjastus Vaba Eesti esindajaks siinmail. [– –]⁷² viimased aastad olen ajanud seda asja väga vaikselt – lihtsalt ajapuudusel. Olen korduvalt palunud, et ta otsiks kellegi teise, kes tal seda jookvat esindamise tööd teeks, kuid ta ei ole selle mõtte peale kõssanudki. Selles suhtes oli väga sümptomaatiline lugeda Teie kirjast ta asjaajamise järjekordseid lohakusi. Siiski – lohakusi pole vast alati õige sõna. Tal on väga suur koormus kaelas ja osa sellest korralagedusest tuleb lihtsalt selle arvele panna, et oma kohutavas rabelemises ei jää tal lihtsalt aega igale tellimisele ja küsimisele korrektselt vastata. Kuid parandama seda asja peab! Kui nüüd mõnede uute asjadega startimine tuleb, siis saab ka selles suhtes kord majja löödud, kui muud ei aita tuleb Mussolini surnust üles äratada.

Ühe võimaliku projektina esitasin talle ühe idee välja andma hakata ajakirja „Baltic Quarterly“ – teaduslikult tasemel ingliskeelne Balti küsimusi kõigist aspektist – kultuur, ajalugu, poliitika, etc. – käsitlev ajakiri. Free Europe Committee kolme Balti komitee poolt väljaantav Baltic Review⁷³ on ju allpool arvustust, seda nentis ka Kütt kui temaga sellest rääkis. Kuid tema pole huvitatud selle ajakirja parandamisest, tema tuhnib aga – ja väga hästi – majandusstatistikas. Ajakirja kandepind tuleks kujundada a) ülikoolid ja uurimisasutused üle maailma[,] b) balti päritoluga uus generatsioon ingliskeelt kõnelevates maades, milline sageli loeb juba parema meelega ingliskeelset kui emakeelset materjali. Mis Teie sellise asja kohta arvate? Oleksin tänulik kommentaaride eest nii põhiidee läbiviidavuse kui sisulise võimaliku kujunduse osas.

Kodumaa uudiste osas: üks uus hea eesti poeet on avalikkuse ette astunud, õigemini ta on saanud loa astuda. Aleksander Suuman, sünd. 1927.⁷⁴ Ta luule on muide väga sarnane Ivaski viimase kahe aasta luulele.

[käsikirjaline allkiri] Parimate tervitustega, Hellar Grabbi.

⁷⁰ Lavastaja Kaarel Ird, esietendus 17. aprillil 1964.

⁷¹ Ingl. k. ajurünnakuid.

⁷² Autori vigane lause.

⁷³ Ilmus aastail 1945–1949, samuti I. Rebase kirjastamisel.

⁷⁴ Aleksander Suumani esikuulekogu „Oh seda inimest“ (1963, kassett „Noored autorid“ II), mida I. Grünthal arvustas tunnustavalt ajakirjas Mana (1964, nr. 2, lk. 161–163).

9. kiri

22. apr. 1964

(päeval enne 400. a Shakespeare'i sünnijubelil)

V. a.

hr. Grabbi,

Veel pole lõppend kahenädalane vaheaeg kevad- ja suvesemestrite loengute vahel, nii et parem vastan kohe teie kirjale. Õppetöö ajal muu korrespondents tavaliselt jääb väga lonkama, isegi [minestama] jooksva töö koorma alla.

See uue ajakirja mõte on iseenesest tore, ja loodetavasti saate selle teostada. Ärge seda ainult hakake liiga tihedasti välja andma – mitte üle kahe korra aastas. Vastasel korral jääb sisu arvatavasti kesiseks. Minusugune – ja küllap vist ka Aspel, Puhvel jne. – ei saaks garanteerida pidevat kaastööd. Enda kohta võin öelda seda, et olen praegu palju aeglasem kirjutama, kui omal ajal – võibolla enda suhtes liiga kriitiline. Tõenäoliselt on lugu sarnane ka mõnegi teisega.

Teiseks: ärge jumala pärast tehke seda viga, mida näiteks tõenäoliselt leedulased teevad „Lituanuses“,⁷⁵ et tuumakategi artiklite väärtuse viivad 60–70 % võrra alla halva inglise keelega. Ameerikas lastakse immigrante sagedasti läbi väga puuduliku inglise keele oskusega. Minu arvates meie seda endile lubada ei tohi – ei tohi lasta „eliidil“ meie üle muiata. Vihastasite hirmsasti Ranniti⁷⁶ aruande puhul kongressile. Minagi sain sellest koopia, aga kuna fakte vaevalt tundsin, ei osand nende suhtes erilisemalt reageerida. Küll aga kohutas mind Ranniti otse jube inglise keel. Ta küll ise möönab, et ta inglise keele alal on võhik, kuid ta oleks pidand endale otsima kompetentsema korrigeerija. Olen teda palju kordi hoiatand, kuid nappide tulemusega. Ta on mainind Columbia ja teiste ülikoolide eksperte, ingl. k. õppejõude, kes teda olevat aidand, kuid isegi Harvardi ja Yale'i väljaannetes on leida väga küsitavat inglise keelt.⁷⁷ Selles asjas peame olema ameeriklastest enestest palju rangemate nõuetega – märksa rangematega ka kui PEN-in-Exile väljaannete toimetaja Londonis Paul Tabori.⁷⁸ Ei tohi lasta tekkida immigrantide keelekultuurilist ghetot! See on väga kibe probleem, mida paljud immigrandist literaadid – ka mitmedki siinsete ülikoolide PH.D.'d ei paista nägevat. Siinne PH.D. isegi inglise keele alal sageli kirjutab võimatut keelt ja stiili. Kui palju ei ole minul endal tulnud kohendada teie suunast tulijate doktorandidegi keelt! Meie keelekultuuri peab olema hoopis tihedam. Keel ei tarvitse sugugi olla britipärane, kuid see peab olema väga korrektne.

Vahepeäl sain Grünthalilt Sanga värsikogu. Pean ütleva, et see tekitas pigemini tuska kui rõõmu. On ju ilmne, et ENSV oludes ka praeguse suhtelise „sula“ ajal mingid tugevamad protestihääled trükki ei pääseks, kuid niivõrd kui selles kogus üldse on protesti, on see ju igal pool selline, et see sama hästi võib olla sihik Lääne kui Ida vastu^{79x}) ning osa luuletusi on võrdlemisi odav, targana paista tahtev läänevastane propaganda. Kus aga tõesti midagi isikupärasemat, sääl Sang on primitiivselt papalik või ainult kajastab ammuagseid toone.

Hää on siiski, et Sang üldse veel luuletada jõuab. Tema keel on enamasti küll veidi koltund, kuid elu selles veel leidub. Teame ju enam-vähem, mida temataolistel on tulnud läbi teha, nii et imeks panna pole siin midagi. Nukraks teeb ainult ammu teada olnud fakti silme ette kerkimine nii ümberlökkamatul kujul.

⁷⁵ Leedu pagulaste 1954 Chicagos asutatud ja tänaseni ilmuv Baltimaid hõlmav kunstidele ja humanitaariale pühendatud kvartalikirj, milles on avaldatud ka eesti teadlaste artikleid.

⁷⁶ Aleksis Rannit (sündinud Aleksei Dolgošov, 1914–1985), luuletaja, kunstiajaloolane ja kirjandusteadlane, töötas Yale'i ülikoolis slavistika ja Ida-Euroopa kirjanduste alal, propageeris ja tutvustas eesti kultuuri.

⁷⁷ A. Orase ja A. Ranniti mahukas kirjavahetus Ameerikas algas 1954. aastal ja kestis kuni A. Orase lahkumiseni 1982. EKM EKLA-s on säilinud A. Ranniti 526 kirja A. Orasele (f. 237 (A. Oras), m. 19: 16, m. 20–23) ning A. Orase 322 kirja A. Rannitile (f. 375 (väliseesti segakogu), m. 68: 7, m. 151–153).

⁷⁸ Paul Tabori (1908–1974), Budapestis sündinud ungari-juudi päritolu ajakirjanik, kirjanik ja toimetaja, alates 1938. aastast elas Londonis, toimetas PEN-klubi väljaandeid, mahuka monograafia „The Anatomy of Exile. A Semantic and Historical Study“ (1971) autor, psühhiaatriaalastes töodes kaldus paranormaalsete nähtuste uurijana esoteerikasse.

^{79x} * Või siis on see tavaline „sotsialistlik eneskriitika“, märklauaks pisibürokraatide rumalus. „Seda on kõik Nõukogude lehed aeg-ajalt täis olnud – see kuulub kommunistliku parteijoone juurde.“ [A. Orase märkus]

Mis puutub Shakespeare'sse, siis poleks kindlasti midagi endise „Othello“-tõlke vastu lisandina uutele tõlgetele. Inglismaal olles sain selle lühikeseks ajaks kätte ja leidsin, et ma seda enam palju paremini teha ei saaks, kuid natuke revideerimist kuluks igal juhul ära. Praegu mul teda pole. Kui see hulka võtta, siis tuleb hankida teksti koopia Helsingi Ülikooli eesti keele osakonna raamatukogust, mille ma siis läbi vaataksin.

Siis „Coriolanus“... Jah, miks mitte, kuigi minul samas kõites ilmud „Antonius ja Kleopatra“ oleks tähtsam. „Sõnamustrite“ seisukohalt imetellakse praegugi mõlemaid võrdset. Teatud kuivalt mehisuselt paistab „Coriolanus“ küll väga silma. Kolm Rooma-ainelist tragöödiat 1946. a. väljaandes on mul siin olemas. Sain nad päris juhuslikult kuue aasta eest Stockholmis. Oma enne sõda ilmunud Shakespeare'i-tõlkeid mul aga ei ole, samuti mitte S. sonette.

Kuid kas viis näidendit mahuks ära samade kaante vahele? Kui mahub, siis miks mitte – veel parem kuus. „Ant. ja Kl.“ peaks siis lisaks tulema.

Puhveli kaastööd ma tervitaksin, kui ta kirjutaks essee tollaegsete teatriolude ja publiku ja üldse sotsiaalse miljöö kohta. Just sellel alal on Harvardi Shakespeare'i mees Harbage⁸⁰ kõige tugevam – mitte kriitikuna. Olen kindel, et ta Puhveli selles suhtes on kõvasti välja koolitand. Nii et tõepoolest, löögu Puhvel kaasa! Asi võidaks selle läbi.

Rõõmustan väga, et teiesugune energiline mees hakkab meie nooremat põlve töösse rakedama. Järeikasvu on hädasti tarvis. Vanemad pagulased, nagu näiteks mina, niikuinii ei jõua kõike teha, mida neilt soovitakse. Kui te teaksite, kui suurel määral minule tuleb igasuguseid päälekäimisi ja sooviavaldusi! Eessõnu, tõlkeid, artikleid, arvustusi – kõike tahetakse. Hiljuti tuli „special delivery“na“ S.O.S. Kalamilt⁸¹ – tõlkigu mina otsekohe kümme Saare laulude teksti. Tol korral istusin maha ja tegin seda pooleteise päevaga. Kuid omad tööd sel viisil venivad – nii teaduslikud kui muud. Vaim killustub, tekib roidumus – „noorur“ ma ju enam ammugi ei ole.⁸² Ning igal juhul on tarvis töö jatkajaid.

Parimate tervitustega
teie
Ants Oras

PS. Mõtlesin seda Shakespeare'i asja veel pisut. Üks võimalus oleks välja anda kaks köidet, esimene – Hamlet, Othello, Lear, Macbeth – käesoleval aastal, teine – Romeo ja Julia, Julius Caesar, Antonius ja Kleopatra, Coriolanus – järgmisel. Sellega olekski kõik Shakespeare'i meistertragöödiad koos. Puuduksid komöödiad, ajaloolised näidendid (s. o. „historees“, „chronicle plays“); hilisromantilised tükid ja mõni vähese väärtusega varane näidend.^{83x} Kumbki köide oleks õige mahukas. Kõik need teised on mul tõlgit. „Romeo ja Julia“ mõni eksemplar peaks Helsingis leiduma – arvatavasti Soome Kirjandusseltsi raamatukogus. Muidugi vaataksin vanad tõlked veel kord läbi. Sedaviisi olekski rohkem aega kõike tõesti korralikult teha. Päälkirjaks võiks olla „Shakespeare'i suured tragöödiad I ja II“.

Publikatsiooni valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojekt „Diasporaa kultuurilised aspektid: eesti kirjanduse ülemaailmne võrgustik avatud andmekogude põhjal“ (EKM 8-2/21/1) ja EL Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145)

⁸⁰ Alfred Bennett Harbage (1901–1976), mõjukas Ameerika Shakespeare'i uurija ja toimetaja, tema sulest on ilmunud mitmeid monograafiaid, aga ka kriminaalromaane 16. sajandi draamakirjaniku Thomas Kydi nime all.

⁸¹ Ingl. k. erisaadeti. Endel Kalam (1915–1985), dirigent, muusik ja eesti muusikaelu legendaarne korraldaja USA-s.

⁸² A. Oras vihjab 1920. aastate kirjanduskriitikas kujunenud vastuseisule endiste siurulaste ehk „siurupiitlaste“ ning aktiivse uue kirjanike põlvkonna ehk „noorurite“ vahel. Suur osa neist asutas juba mõne aasta pärast eluläheduslaste ajalehe Kirjanduslik Orbiit, mis pööras eesti kirjanduselus uue lehekülje.

⁸³ x Ka „Timon of Athens“ – mitte kuidagi „meistertragöödia“, vaid äärmiselt huvitav, kuid läbitöötamata jäänd tragöödia visand, mille huvitavamad jooned aga kõik palju mõjuvama kujul esinevad „Learis“. Nii et tiitliks võiks olla ka „Shakespeare'i tragöödiad“. [A. Orase märkus]